

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Διπλωματική Εργασία

«Ο ρόλος της σύγχρονης δημοσιογραφίας στη διαδικασία ώσμωσης ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία, στη σημερινή πολυπολιτισμική πραγματικότητα που διαμορφώνεται στην Ελλάδα»

Νικολαΐδης Κ. Νικόλαος

Αριθμός μητρώου: 500034

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

Δρ. Τσαλίκη Ελισσάβητ (Λίζα)

Ακαδημαϊκό έτος 2017-2018

Αθήνα, Ιούλιος 2018

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Ο ρόλος της σύγχρονης δημοσιογραφίας στη διαδικασία ώσμωσης ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία, στη σημερινή πολυπολιτισμική πραγματικότητα που διαμορφώνεται στην Ελλάδα».

Νικολαΐδης Κ. Νικόλαος

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Δρ. Τσαλίκη Ελισσάβετ (Λίζα)
«Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο
Τμήμα Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. του
ΕΚΠΑ»

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Δρ. Πασχαλίδης Γρηγόρης
«Καθηγητής στο Τμήμα Δημοσιογραφίας
& ΜΜΕ του ΑΠΘ - ΣΕΠ, ΕΑΠ»

Αθήνα, Ιούλιος 2018

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας τις σπουδές μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: «Σύγχρονες Δημοσιογραφικές Σπουδές», του ΕΑΠ αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κ. Τσαλίκη Ελισσάβητ (Λίζα) για την καθοδήγηση, την υποστήριξη και την αμέριστη συμπαράστασή της καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Ευχαριστώ επίσης θερμά και τον καθηγητή κ. Πασχαλίδη Γρηγόρη για τη βοήθεια και την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου, ως συν-επιβλέπων καθηγητής στη διπλωματική εργασία μου.

Περίληψη

Η σημερινή πολυπολιτισμική πραγματικότητα, όπως διαμορφώνεται διεθνώς αλλά και στη χώρα μας, σε συνδυασμό με την ψηφιακή επανάσταση και τους καταγιστικούς ρυθμούς διάδοσης και πρόσληψης της πληροφορίας, υπαγορεύει την ανάγκη αναζήτησης του ρόλου που θα μπορούσε να διαδραματίσει η δημοσιογραφία στη διαδικασία ώσμωσης ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία. Από την εμπειρία της εξελικτικής πορείας συνάντησής μας με τον «Άλλο» και την πολιτισμική ετερότητα, προκύπτουν προβληματισμοί σχετικά με το πλαίσιο διαμόρφωσης συνθηκών αποδοχής και αμοιβαιότητας, αλλά και με την πιθανή συμβολή των ΜΜΕ στις διεργασίες διεπαφής και διασφάλισης πολιτισμικής πολυφωνίας. Η αναζήτηση απαντήσεων σχετικά με τη στάση των Μέσων σε διεργασίες εξασφάλισης ισότιμης και πολυφωνικής ενημέρωσης και έκφρασης, καθώς και προβολής του δικαιώματος της ανεξιθρησκίας και της πολιτισμικής πρότασης που κομίζει ο «Άλλος», συνιστά μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα διαδικασία στην προσπάθεια αποτύπωσης των διαπολιτισμικών ζυμώσεων και προσεγγίσεων που συντελούνται στη σύγχρονη ελληνική πολυπολιτισμική κοινωνία. Με αφορμή την περιπτωσιολογική μελέτη της καταγραφής από τα Μέσα της ένταξης προσφυγοπαίδων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, δίνεται η ευκαιρία για προβληματισμό σε ότι αφορά στην πιθανή συνεισφορά των ΜΜΕ στην άρση στερεοτυπικών - ξενοφοβικών αντιλήψεων. Επίσης διερευνάται η συνεισφορά τους στη διαδικασία «ανάγνωσης» αυτής της εμπειρίας από τον γηγενή πληθυσμό, καθώς και το αν θα αξιοποιήσουν τα Μέσα την ευκαιρία προκειμένου να αναδειχθούν σε φορείς προώθησης μιας ουσιαστικής ώσμωσης, σε μια ελληνική - κοινωνική πραγματικότητα όπου καλούνται να συνυπάρξουν αρμονικά και δημιουργικά η κυρίαρχη εθνική κουλτούρα με την κουλτούρα του «Άλλου».

Λέξεις – Κλειδιά: Μέσα ενημέρωσης, Πολυπολιτισμικότητα, ετερότητα, ώσμωση, αμοιβαιότητα, πολιτισμική πολυφωνία, πλουραλιστική ενημέρωση.

Abstract

Contemporary multicultural reality, as it is shaped both globally and nationally, in association with the digital revolution and the fast-paced transmission and reception of information, dictates the necessity to seek the role which journalism could play in the process of interaction among people with different cultural starting points. From the experience of the evolutionary course of our encounter with the “Other” and the cultural diversity, concerns arise regarding the framework of creating conditions of acceptance and reciprocity, as well as the possible contribution of the Media to the processes of interconnection and ensuring cultural pluralism. The search for answers in relation to the Media’s role in the processes of ensuring equal and pluralistic information and expression, in addition to the promotion of the right to religious tolerance and the cultural proposal which the “Other” bears, constitutes an especially interesting procedure, in an effort to depict the intercultural turmoils and approaches which take place in contemporary Greek multicultural society. Motivated by the case study of recording the refugee children’s integration in the Greek educational system by the Media, a chance for reflection is provided concerning the Media’s possible contribution to the removal of stereotypical – xenophobic perceptions. Furthermore, their contribution to the “reading” process of this experience by the native population is being examined, as well as the question of whether the Media will make good use of this chance, in order for them to emerge as means to promote substantial interaction in a Greek social reality, where the dominant national culture and the “Other’s” culture are called to coexist harmoniously and creatively.

Keywords: Media, multiculturalism, diversity, interaction, reciprocity, cultural polyphony, pluralistic information.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract.....	vi
Περιεχόμενα.....	vii
Κατάλογος Εικόνων.....	ix
Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1^ο	
1. Η εξελικτική πορεία συνάντησης με τον «Άλλο» στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και το πλαίσιο διαμόρφωσης συνθηκών αποδοχής και σεβασμού της ετερότητας.....	3
1.1 Η εμπειρία από τις διεργασίες υποδοχής, αποδοχής και ένταξης μεταναστών και προσφύγων και η διαμόρφωση της ελληνικής πολυπολιτισμικής πραγματικότητας.....	7
1.2 Ο ρόλος των κοινωνικών μέσων στην πολιτισμική ώσμωση.....	9
1.3. Τα κοινωνικά μέσα στην υπηρεσία προαγωγής της διαδραστικότητας και η ανάδειξή τους σε βήμα για την προβολή της πολιτισμικής πρότασης του «Άλλου».....	13
1.4. Τα πολυμεσικά στοιχεία, η συμβολή και η χρηστικότητά τους σε διαδικτυακά δημοσιεύματα που αποτυπώνουν την ανάγκη ουσιαστικής διεπαφής και ώσμωσης.....	17
Κεφάλαιο 2^ο	
2. Η ανάδειξη της πολιτισμικής πλαισίωσης ζητημάτων συναφών με ευρύτερα θέματα ελευθερίας έκφρασης. Ζητήματα δεοντολογίας και προβληματισμοί σε σχέση με την προσέγγιση θεμάτων, όπως το προσφυγικό και το μεταναστευτικό.....	21
2.1. Το δικαίωμα της ανεξίτηρσκίας ως στοιχείο οικοδόμησης σχέσεων αμοιβαίας αποδοχής και ο τρόπος που ο δημοσιογραφικός λόγος το αναδεικνύει.....	26

2.2. Η διαμόρφωση κλίματος σεβασμού της πολιτισμικής ετερότητας στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και ο ρόλος των Μέσων στην ανάδειξη διαπολιτισμικών προσεγγίσεων.....	30
--	----

Κεφάλαιο 3^ο

3. Η περιπτωσιολογική μελέτη καταγραφής από τα Μέσα της υποδοχής και φοίτησης προσφυγοπαίδων σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων(ΔΥΕΠ) σε Δημοτικά σχολεία του Πειραιά.....	33
--	-----------

3.1. Η συνεισφορά των ΜΜΕ στη διαδικασία «ανάγνωσης» αυτής της εμπειρίας από τους γηγενείς μαθητές και τις σχολικές κοινότητες υποδοχής.....	35
--	----

3.2. Το κοινωνικό και ειδησεογραφικό ενδιαφέρον της ώσμωσης ατόμων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία στην ψηφιακή εποχή.....	38
--	----

3.3. Η πιθανή συνεισφορά των Μέσων στην άρση στερεοτυπικών - ξενοφοβικών αντιλήψεων και στη διαμόρφωση κλίματος αλληλοαποδοχής και αλληλοκατανόησης.....	53
--	----

3.4. Η ευκαιρία για τα Μέσα να αναδειχθούν σε φορείς συνδιαμόρφωσης κλίματος αμοιβαιότητας, σεβασμού και αποδοχής του «Άλλου».....	59
--	----

Συμπεράσματα -Επίλογος.....	63
------------------------------------	-----------

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία.....	65
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	76
Ιστοσελίδες.....	79

Κατάλογος Εικόνων

- Εικόνα 3-1 Από την υποδοχή των προσφυγοπαίδων στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας.
- Εικόνα 3-2 Από την υποδοχή των προσφυγοπαίδων στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας.
- Εικόνα 3-3 Από την υποδοχή των προσφυγοπαίδων στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας.
- Εικόνα 3-4 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-5 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-6 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-7 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-8 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-9 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-10 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-11 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-12 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-13 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-14 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας
- Εικόνα 3-15 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15^ο Δ.Σ. Νίκαιας

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να διερευνήσει το ρόλο της σύγχρονης δημοσιογραφίας στη διαδικασία ώσμωσης ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία, στη σημερινή ελληνική πολυπολιτισμική πραγματικότητα. Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η εξελικτική πορεία συνάντησης με τον «Άλλο» - πρόσφυγα ή μετανάστη - στο σύγχρονο ελληνικό πολυπολιτισμικό περιβάλλον και ο ρόλος των Μέσων στη διαδικασία διαμόρφωσης συνθηκών αποδοχής και σεβασμού της ετερότητας. Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται η αναζήτηση του τρόπου με τον οποίο ο δημοσιογραφικός λόγος μπορεί να αναδείξει ζητήματα συναφή με ευρύτερα θέματα ελευθερίας έκφρασης, όπως το δικαίωμα της ανεξιθρησκίας, καθώς και του ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν τα ΜΜΕ στην ανάδειξη διαπολιτισμικών προσεγγίσεων. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η περιπτωσιολογική μελέτη καταγραφής από τα Μέσα της υποδοχής και φοίτησης προσφυγοπαίδων σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) που λειτουργούν σε σχολεία του Πειραιά, σε μια προσπάθεια ανάδειξης των διεργασιών ώσμωσης των μαθητών - προσφύγων με τους γηγενείς μαθητές και την ευρύτερη σχολική και τοπική κοινότητα, όπως αυτές συντελούνται στην πράξη. Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος των Μέσων στη διαδικασία άρσης στερεοτυπικών και ξενοφοβικών αντιλήψεων, καθώς και η δυνατότητα να αναδειχθούν σε φορείς συνδιαμόρφωσης κλίματος αμοιβαιότητας και σεβασμού της πολιτισμικής πολυφωνίας.

Στις τεράστιες πληθυσμιακές μετακινήσεις και ανακατατάξεις, που παρατηρούνται στη σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης και των γεωπολιτικών μετασχηματισμών, στηρίζονται οι αξίες και οι διαδικασίες που οδηγούν στην υπέρβαση των εθνικών συνόρων στο χώρο της κουλτούρας και στο πέρασμα από τις πολιτισμικά ομοιογενείς στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Διαμορφώνεται έτσι ένα πλαίσιο που διευκολύνει τον ανοικτό διάλογο και ευνοεί το άνοιγμα και τον σεβασμό προς την πολιτισμική διαφορετικότητα και τον πολιτιστικά «Άλλο» (Μουζέλης, 2006: 110-111).

Προκειμένου να προωθηθεί μια πολιτική λογική που θα βασίζεται σε διεθνικά συμφέροντα ομάδων κι όχι σε εθνικά συμφέροντα, η φιλοσοφία του εθνικού

κράτους - μέλους έναντι της ΕΕ θα πρέπει να είναι λιγότερο κυρίαρχη στα εθνικά μέσα ενημέρωσης, έτσι ώστε να προωθηθεί η ανάπτυξη μιας δημόσιας σφαίρας όσον αφορά την ΕΕ η οποία, μεταξύ άλλων, θα χαρακτηρίζεται από μια διεθνική οπτική διεκδίκησης δικαιωμάτων και από τον αγώνα για αντίστοιχες πολιτικές στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Φραγκονικολόπουλος,2012). Με την Ευρώπη να βρίσκεται σήμερα παγιδευμένη σε μια στάση ηθικού σχετικισμού που υπονομεύει τις φιλελεύθερες αξίες της και την Ελλάδα - αναπόσπαστο μέλος της - να σηκώνει το μεγαλύτερο βάρος των προσφυγικών ροών στην παρούσα συγκυρία, ήρθε η ώρα να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις και να γίνουν βαθιές τομές στην ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική με αφορμή και την διαφαινόμενη μουσουλμανική δημογραφική αύξηση. Μόνο έτσι οι Ευρωπαίοι πολίτες δεν θα καταλήξουν δυσανεκτικοί απέναντι στον «Άλλο» και στην πολιτισμική ταυτότητα που κομίζει, ερχόμενος σε κοινωνίες της Δύσης (Lentin,2012).

1ο Κεφάλαιο

Η εξελικτική πορεία συνάντησης με τον «Άλλο» στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και το πλαίσιο διαμόρφωσης συνθηκών αποδοχής και σεβασμού της ετερότητας.

Στις μέρες μας, στην Ευρώπη που κατά το παρελθόν οι μειονότητες αντιμετωπίζονταν ως ένα δυσάρεστο πρόβλημα που οι ευρωπαϊκές κοινωνίες καλούνταν να αντιμετωπίσουν, διαμορφώνεται ένα νέο διαλογικό πλαίσιο αντίληψης που σχετίζεται με τη διαφορετικότητα και στο οποίο η «διαπολιτισμική διαφορετικότητα» έφτασε πλέον να αντιμετωπίζεται ως συστατική πτυχή όλων των πολιτιστικών τάξεων και χώρων. Η έννοια της διαφορετικότητας έκανε εφικτή τη διεύρυνση των πνευματικών και φαντασιακών οριζώντων πέρα από την εθνική κατηγοριοποίηση και συνέβαλε στην απο - εθνικοποίηση της διαφοράς, δίνοντάς μας τη δυνατότητα να δούμε τη διαφορά και την πολυπλοκότητα ως μια θετική κληρονομιά και όχι ως προβληματικά φαινόμενα. Οι υπερεθνικές μεταναστεύσεις που συνέβησαν στη διάρκεια της δεκαετίας του '90 άλλαξαν την ευρωπαϊκή κοινωνική και πολιτιστική τάξη φέρνοντας αρχικά μια νέα ποικιλομορφία και συνθετότητα στη γηραιά ήπειρο, μεταμορφώνοντας ανέκκλητα το πολιτιστικό τοπίο της Ευρώπης και ταυτόχρονα τις καθημερινές πολιτιστικές συνήθειες και τα βιώματα όλων των Ευρωπαίων πολιτών. Στη σύγχρονη πραγματικότητα της υπερεθνικής μετανάστευσης και των προσφυγικών ροών, ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και κοινωνία γίνονται διαρκώς όλο και πιο πολύπλοκα και διαφορετικά διαμορφώνοντας μια σαρωτική πραγματικότητα στη ζωή όλων όσων ζουν στην ευρωπαϊκή ήπειρο και υπαγορεύοντας τόσο την ανάγκη συμβιβασμού μεταξύ εθνικών και κοσμοπολιτικών αρχών, όσο και την ανάγκη επίγνωσης και συνειδητοποίησης - από την πλευρά των κυβερνήσεων - της δυναμικής της νέας διαφορετικότητας ως καθοριστικού στοιχείου της νέας κοινωνικής και πολιτιστικής πραγματικότητας (Robins, κ. συν., 2011).

Στη Ελλάδα η αρχή της μετανάστευσης συμπίπτει με το άνοιγμα των συνόρων στην Ανατολική Ευρώπη - μετά την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των άλλων κομμουνιστικών καθεστώτων καθώς και των ραγδαίων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων που ακολούθησαν - με αποτέλεσμα να μετατραπεί σταδιακά σε χώρα υποδοχής και παραλήπτη μεταναστών και να αναδυθεί το ζήτημα της μετανάστευσης ως καθοριστικό στοιχείο στην διαμόρφωση της νέας κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας. Με το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστευτικών ροών προς τη χώρα μας - κατά τη δεκαετία του 1990 - να προέρχονται κυρίως από τις πρώην γειτονικές βαλκανικές - κομμουνιστικές χώρες και του 6 στους 10 μετανάστες να προέρχονται από την Αλβανία, αναδύθηκε η ανάγκη διαμόρφωσης πλαισίου συζητήσεων και χάραξης εθνικής μεταναστευτικής πολιτικής (Τσαλίκη, 2008). Μεταφερόμενοι στο σήμερα, βρίσκουμε την Ευρώπη αντιμέτωπη με τις συνέπειες μιας από τις μεγαλύτερες ανθρωπιστικές κρίσεις που προέκυψε από τον πόλεμο στη Συρία, ο οποίος εξώθησε εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες να εγκαταλείψουν τη χώρα τους και εκτίναξε τις προσφυγικές ροές προς την πατρίδα μας, που ουσιαστικά αποτέλεσε γι' αυτούς τη χώρα - πέρασμα προς τις χώρες της Κεντρικής και Δυτικής/Βόρειας Ευρώπης. Η προσφυγική και μεταναστευτική κρίση, κυρίως κατά την αρχική εκδήλωσή της, παρέμεινε υψηλά στην ατζέντα των ελληνικών εφημερίδων - παρά το γεγονός ότι σημαντικά εγχώρια πολιτικά γεγονότα διεκδικούσαν την προσοχή των ΜΜΕ - ασκώντας την ισχυρή επιρροή τους στο κοινό, που έχει την τάση να υιοθετεί τη σειρά προτεραιότητας που αποδίδουν τα ΜΜΕ σε διάφορα θέματα (Κωστάλα, 2016).

Ωστόσο η πολιτισμική ετερότητα σύγχρονων κοινωνιών, όπως είναι και η ελληνική, υπαγορεύει την υποχρέωση να διαμορφωθούν εθνικές πολιτικές που θα αναγνωρίζουν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα αυτών των κοινωνιών και θα υιοθετούν διαπολιτισμικές προσεγγίσεις σε εκπαιδευτικό, πολιτικό, κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσισμού, που βρίσκονται σε έξαρση - ιδιαίτερα σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης - υποδηλώνουν την απροθυμία ίσως και την αδυναμία του σύγχρονου κράτους να

υιοθετήσει και να εφαρμόσει πολιτικές με στοχοπροσήλωση στην αποδοχή και στο σεβασμό της ετερότητας. Σε μια γνήσια δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία, η ένταξη και η συμμετοχή όλων των πολιτισμικών ομάδων σ' ένα ενιαίο σύνολο δεν σημαίνει αφομοίωση στον τρόπο ζωής της κυρίαρχης ομάδας, αλλά μια διαρκή διαδικασία αλληλεπίδρασης, αλληλοαποδοχής και αλληλοκατανόησης που θα στοχεύει στην αντιμετώπιση των διακρίσεων, της ξενοφοβίας και του ρατσισμού (Μάρκου,1996 α). Για την επίτευξη αυτού του στόχου ίσως η σημαντικότερη παρέμβαση που θα μπορούσε να γίνει είναι η ενίσχυση της κριτικής ικανότητας του κοινού, καθώς αποτελεί υπόθεση του κάθε πολίτη - μιας σύγχρονης πολυπολιτισμικής κοινωνίας - να μην αρκείται στο να μην εκδηλώνει τάσεις και πρακτικές κοινωνικής διάκρισης, αλλά να μάθει να ενοχλείται και να αντιδρά, όταν άλλοι εκδηλώνουν παρόμοιες συμπεριφορές (Γκότοβος,1996:113-114).

Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι η ελευθερία του καθενός να διατυπώνει τις απόψεις του ανεμπόδιστος, δεν μπορεί να μεταφραστεί και σε πολιτική νομιμοποίηση της όποιας άποψης του, αλλά ούτε και σε ενοχοποίηση όσων ασκούν το δικαίωμά τους να την καταγγείλουν (Ράπτης,2012). Είναι ωστόσο προφανές ότι προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία του ατόμου από καταχρήσεις που συχνά συντελούνται στο όνομα μιας διαστρεβλωμένης ερμηνείας της ελευθερίας του πληροφορείν και του πληροφορείσθαι, θα πρέπει αυτή να τεκμηριωθεί και με δικαϊκά μέσα (διεθνή και εθνικά). Παραβιάσεις που συντελούνται για παράδειγμα στο διαδίκτυο και αφορούν στη διάδοση ρατσιστικών μηνυμάτων και σε προσωπικά δεδομένα, υποδηλώνουν το γεγονός ότι διακυβεύεται η ίδια η νομιμοποίηση του κράτους κάθε φορά που απειλούνται και δεν προστατεύονται τα έννομα αγαθά των πολιτών (Μαντζούρας,2010).

Οι μελέτες που αφορούν το ρατσισμό και την αναπαραγωγή στερεοτύπων από τα ΜΜΕ στην Ελλάδα μαρτυρούν ότι το ενδιαφέρον των μελετητών αλλά και των δημοσιογράφων έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας της μεγάλης εισροής μεταναστών στη χώρα μας. Τα ελληνικά μέσα μαζικής ενημέρωσης έχουν λιγοστή πείρα στο θέμα της παρουσίασης ειδήσεων και θεμάτων

σχετικών με την πολιτισμική ή εθνοτική διαφορετικότητα ομάδων ή ατόμων που αποτελούν μέρος της ελληνικής κοινωνίας. Η ειδησεογραφία των τελευταίων ετών, που υιοθετεί έναν κριτικό χαρακτήρα καυτηριάζοντας τις συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών και των προσφύγων, καθρεφτίζει την σταδιακή μεταστροφή της κρατικής πολιτικής - πάντα σε συνάρτηση με την ευρωπαϊκή πολιτική στον ίδιο τομέα - με όλες αυτές τις αλλαγές να αποτυπώνονται στο λόγο των ΜΜΕ και να επηρεάζονται από αυτόν συνδιαμορφώνοντας μια σχέση αλληλόδρασης που προωθεί μια πιο ανοιχτή προσέγγιση στο θέμα της πολιτισμικής και εθνοτικής διαφοράς, στη σύγχρονη κοινωνική πολυπολιτισμική πραγματικότητα (Τριανταφυλλίδου κ. συν.,2007).

Η θεωρία της πλαισίωσης - στον ειδησεογραφικό χώρο (Tuchman,1978) - που αποδέχεται ότι το νόημα του μηνύματος προκύπτει μέσα από τη διαδραστική σχέση μεταξύ του μηνύματος και του θεατή, αποδεικνύεται χρήσιμο εργαλείο και χρησιμοποιείται συχνά σε έρευνες που μελετούν την απεικόνιση στα ΜΜΕ της κοινωνικής τάξης, της φυλής κλπ. Ο τρόπος με τον οποίο τα ΜΜΕ πλαισιώνουν οπτικά τους μετανάστες και τους πρόσφυγες διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα σε αυτούς και στα μέλη της κυρίαρχης πλειοψηφίας, καθώς τα ΜΜΕ - μέσα από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουν σχετικά θέματα - έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν τη νομιμοποίηση ή όχι διαφορετικών κοινωνικών ομάδων και την αποδοχή ή την κατακραυγή συμπεριφορών (Μπάτζιου,2009: 43-45). Σ' αυτό το μιντιακό τοπίο η τηλεοπτική ενημέρωση εκτός από το ότι κυριαρχεί, επηρεάζει καθοριστικά τον σύγχρονο τρόπο παροχής ενημέρωσης και από τα άλλα ΜΜΕ. Αυτή η επιρροή γίνεται εντονότερη στη σύγχρονη εποχή της σύγκλισης των επικοινωνιών, όπου όλα τα Μέσα αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοεπηρεάζονται στο πλαίσιο ενός έντονα ανταγωνιστικού τοπίου ημερήσιας ενημέρωσης (Παπαθανασόπουλος κ.συν.,2011).

1.1 Η εμπειρία από τις διεργασίες υποδοχής, αποδοχής και ένταξης μεταναστών και προσφύγων και η διαμόρφωση της ελληνικής πολυπολιτισμικής πραγματικότητας

Τα ΜΜΕ και η προκατάληψη συναντώνται στην παρουσίαση του «Άλλου» και του «εαυτού» στην οποιαδήποτε μορφή ειδησεογραφίας, τόσο εξαιτίας της ευκολίας που έχει η πρόσβαση στο μήνυμα που εκπέμπουν τα μέσα, όσο και λόγω της συστηματικής τους παρουσίας στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Τα ΜΜΕ μοιάζουν με ένα ανοιχτό πολυπολιτισμικό σχολείο, που φιλοξενεί μαθητές όλων των τύπων και απευθύνει το μήνυμά του προς όλες τις κατευθύνσεις, καθώς το μήνυμά τους απευθύνεται σε όλους όσους έχουν πρόσβαση στο μέσο και πρακτικά σε όλους τους πολίτες. Ωστόσο το μέσο δεν μεταβάλλει το μήνυμα στον πυρήνα του, προσαρμοζόμενο στη γνώμη του κοινού, καθώς αν έκανε κάτι τέτοιο θα είχε αυτοκαταργηθεί. Εντοπίζοντας τα βασικά κριτήρια με τα οποία θα μπορούσε κάποιος να αξιολογήσει ένα μέσο, θα λέγαμε ότι αυτά είναι η γλώσσα που χρησιμοποιεί, η ακρίβεια των περιγραφών που δίνει, η αντιπροσωπευτικότητα των θεμάτων του, η κατανομή των ρόλων και βέβαια η ρητά εκφρασμένη φιλοσοφία και στάση του μέσου ως προς το θέμα της προκατάληψης και της κοινωνικής διάκρισης (Γκότοβος, 1996:111-113).

Η Κωστάλα (2016) αναφερόμενη στα συμπεράσματα μελέτης που εξέτασε τον τρόπο που ο ελληνικός Τύπος προσέγγισε το ζήτημα της προσφυγικής - μεταναστευτικής κρίσης και το κατά πόσο το ζήτημα αυτό αντιμετωπίστηκε ως εθνικό ή ως ευρωπαϊκό, καταλήγει ότι - σε ότι αφορά στις πέντε εφημερίδες που διερευνήθηκαν (Ριζοσπάστης, Τα Νέα, Η Καθημερινή, Εφημερίδα των Συντακτών, Η Αυγή) - το ζήτημα από αυτές προσεγγίστηκε κυρίως ως ευρωπαϊκό παρά ως εθνικό. Αξίζει ωστόσο να επισημανθεί ότι στο σύνολο του δείγματος τα περισσότερα δημοσιεύματα εστιάζουν στο ανθρώπινο ενδιαφέρον καθώς και στην απόδοση αιτιών, σε ό,τι αφορά την προσφυγική και μεταναστευτική κρίση. Επίσης, από τα πέντε δημοσιογραφικά έντυπα, το

ζήτημα προσεγγίστηκε πρωτίστως ως ευρωπαϊκό και δευτερευόντως ως ζήτημα συνολικής διακυβέρνησης, ενώ τονίστηκε η έλλειψη ευρωπαϊκής βοήθειας γεγονός που ισχυροποιεί περισσότερο τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του ζητήματος. Ανάλογα με τον πολιτικό τους προσανατολισμό, οι εφημερίδες με αριστερό προσανατολισμό - στο δείγμα των πέντε εντύπων που εξετάστηκαν - όπως «η Αυγή» και η «Εφημερίδα των Συντακτών», έκαναν χρήση της «συναινετικής» πλαισίωσης σε αντίθεση με τον «Ριζοσπάστη» που έκανε χρήση συγκρουσιακής πλαισίωσης και τήρησε αυστηρότερη στάση, αναδεικνύοντας τη σύγκρουση μεταξύ των εθνικών και των ευρωπαϊκών συμφερόντων. Τα «Νέα», εφημερίδα που κινείται στον χώρο του κέντρου, ακολούθησαν μια πιο ουδέτερη στάση. Τέλος η «Καθημερινή» - εφημερίδα με κεντροδεξιό πολιτικό προσανατολισμό - έκανε χρήση κυρίως της συγκρουσιακής πλαισίωσης αλλά και της διαπραγμάτευσης, ως τρόπου διεκδίκησης της συνδρομής και γενικότερα ανάληψης των υποχρεώσεων της Ευρώπης, έναντι του θέματος. Ο διαφορετικός πολιτικός προσανατολισμός των πέντε εφημερίδων επιβεβαιώθηκε από τις διαφορετικές χρήσεις των πλαισιώσεων. Συγκεκριμένα για την «Εφημερίδα των Συντακτών» και την «Αυγή» η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι υπαίτια για την οικονομική εξαθλίωση της χώρας μας, γεγονός που εξηγεί την αδυναμία της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει την κρίση. Επίσης για τις εφημερίδες αυτές η Ε.Ε. είναι υπεύθυνη για τη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης. Ωστόσο οι εφημερίδες «Καθημερινή» και «Ριζοσπάστης» αποδίδουν την αδυναμία διαχείρισης της κρίσης, στην έλλειψη κυβερνητικής πολιτικής και σε κακοδιαχείριση.

Στην Ευρώπη - που βρίσκεται αντιμέτωπη με τις συνέπειες μιας από τις μεγαλύτερες ανθρωπιστικές κρίσεις - οι μαζικές μετακινήσεις μεταναστών, η εκτίναξη των προσφυγικών ροών και οι τεράστιες δυνατότητες στο επίπεδο της επικοινωνίας και της ενημέρωσης κάνουν συνεχώς πιο ασαφείς τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις διάφορες κουλτούρες αλλά και την πολυπολιτισμικότητα μια αναπόφευκτη διάσταση της δικής μας κουλτούρας. Σε ότι αφορά στη χώρα μας, ως πύλη εισόδου μεταναστών και προσφύγων, ο πολιτισμικός πλουραλισμός της ελληνικής κοινωνίας δεν σημαίνει απλά ότι

διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες κάνουν αισθητή την παρουσία τους σε διάφορες περιοχές της οικονομικής και πολιτικής ζωής, αλλά ότι πλέον αποτελούν μέρος της κοινωνικής δομής της Ελλάδας. Άλλωστε και η ιστορία του ίδιου του ελληνισμού είναι ιστορία μετοικεσιών, μεταναστεύσεων και παλιννοστήσεων (Μάρκου , 1996 β:1-4). Η Ελλάδα και τα ΜΜΕ της, που κάποτε βρισκόταν στο γεωπολιτικό περιθώριο, είναι πλέον στο επίκεντρο του γεωπολιτικού ενδιαφέροντος της Δύσης, καθώς έγινε αναγκαίο πέρασμα για τις εξ ανατολών μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές και διάυλος για την είσοδό τους στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Ιορδανίδου, 2003).

1.2 Ο ρόλος των κοινωνικών μέσων στην πολιτισμική ώσμωση

Μέσα από τις ιστοσελίδες του διαδικτύου αναδύεται η ευκαιρία της διαμεσολαβημένης κοινωνικότητας, αφενός με τη μορφή εφαρμογών και αφετέρου με τη μορφή σελίδων παρατήρησης, ενημέρωσης και σχολιασμού για το φαινόμενο που αποκαλείται «κοινωνικά μέσα» (Μπαρμποπούλου,2012: 28). Η έννοια της σύγκλισης αναπαράγει και προϋποθέτει συσχετισμούς και διασυνδέσεις, ενώ διευκολύνει τη διαδραστική συμμετοχή του κοινού μέσω της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας που εξυπηρετούν τα κοινωνικά δίκτυα (Παπαγεωργίου,2015). Κοινωνικά δίκτυα που εμπεριέχονται ως επικοινωνιακά εργαλεία σε κάθε σύγχρονη ψηφιακή ειδησεογραφική πλατφόρμα, η οποία μεταξύ άλλων μπορεί να φιλοξενεί άρθρα και απόψεις με πλουραλιστική και πολυπολιτισμική προσέγγιση, που εξυπηρετούν και προάγουν τις διαδικασίες αμεσότητας και διαδραστικότητας αλλά και πολιτισμικής ώσμωσης.

Άλλωστε τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διαμορφώνουν στην εποχή μας τους τρόπους με τους οποίους κατανοούμε την κοινωνικότητα, την ενεργό συμμετοχή και γενικότερα την εμπλοκή του χρήστη με τα νέα μέσα επικοινωνίας, ενώ κατατάσσονται ως η δημοφιλέστερη κατηγορία περιεχομένου

σε παγκόσμιο επίπεδο. Εστιάζουμε στην περίπτωση του Facebook, του πιο δημοφιλούς κοινωνικού δικτύου στον κόσμο που η αξιοποίησή του για παροχή και διακίνηση οπτικοακουστικού υλικού - φωτογραφιών - βίντεο - κειμένου - απεριόριστης επικοινωνίας και ανταλλαγής πληροφοριών το καθιστούν ιδιαίτερα ελκυστικό, σε σύγκριση με άλλα κοινωνικά δίκτυα - όπως το Twitter - με περιορισμούς στους χαρακτήρες που αναρτώνται (Παπαθανασόπουλος κ.συν., 2013). Όπως μας πληροφορεί η Παναγιώτου (2016), ο καθηγητής κ. Ανδρέας Βέγλης - σε ανοικτή συζήτηση που διοργάνωσε το Κυπριακό Πρακτορείο Ειδήσεων την Παρασκευή 8/4/2017 - αναφέρθηκε στην τεράστια χρήση των κοινωνικών μέσων και στο γεγονός ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ενημέρωση των δημοσιογράφων, τη διάχυση των ειδήσεων, την προσέγγιση ειδικών κατηγοριών (νεαρές ηλικίες), για τη χρήση περιεχομένου που παράγεται από τους χρήστες και για τη δυνατότητα εμπλουτισμού των ειδήσεων, επισημαίνοντας ωστόσο την ανάγκη εφαρμογής βασικών τεχνικών επαλήθευσης για την αποφυγή διάδοσης ψευδών ειδήσεων.

Στη σύγχρονη διαδικτυακή εποχή - από στοιχεία που αναφέρονται σε σχετική έρευνα που δημοσιεύτηκε το 2013, με θέμα: «Το Facebook και οι Έλληνες» - πληροφορούμαστε ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διαμορφώνουν τους τρόπους με τους οποίους κατανοούμε την κοινωνικότητα, την ενεργό συμμετοχή και γενικά τον τρόπο εμπλοκής του κοινού με τα νέα μέσα επικοινωνίας και ενημέρωσης. Οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης προσεγγίζουν άλλωστε το 82% του παγκόσμιου διαδικτυακού πληθυσμού προσελκύοντας παγκοσμίως 1,2 δισεκατομμύρια χρήστες. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης - μεταξύ άλλων - προάγουν την ανάδραση και τη συμμετοχή, διευκολύνουν τις κοινότητες των ατόμων να σχηματιστούν γρήγορα και να επικοινωνήσουν, ενώ χρησιμοποιούν συνδέσεις με άλλους ιστότοπους και ανθρώπους. Μεταξύ των μεγαλύτερων κοινωνικών δικτύων (MySpace, Facebook και Bebo) το Facebook, ως το δημοφιλέστερο παγκοσμίως κοινωνικό δίκτυο, έχει δώσει στη διαδικτυακή επικοινωνία μια νέα ώθηση καθώς ενδυναμώνει ποικίλες διασυνδέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Ωστόσο όλες οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, διευκολύνουν την ανάπτυξη ευέλικτων

τρόπων κοινωνικότητας, παρέχοντας στους χρήστες τη δυνατότητα να αναπτύξουν κοινωνικές συμπεριφορές μέσω διαφορετικών επιπέδων συμμετοχής, καθώς επίσης να καταναλώνουν και να παράγουν περιεχόμενο (Παπαθανασόπουλος κ. συν.,2013).

Ο Deuze (2011) αναφέρεται σε τέσσερις διαφορετικές διαδικτυακές μορφές δημοσιογραφίας. Πρόκειται για μια τυπολογία που αποτελείται από κυρίαρχους ειδησεογραφικούς ιστότοπους, από ιστότοπους με καταλόγους και κατηγοριοποιήσεις, από Μετα - ιστότοπους και τέλος από ιστότοπους διαλόγου και ανταλλαγής απόψεων. Εστιάζοντας στους μετα - ιστότοπους και στις σελίδες σχολιασμού, καθώς και στους ιστότοπους διαλόγου και ανταλλαγής απόψεων, εντοπίζουμε το πόσο αποτελεσματικά θα μπορούσαν να προάγουν τις διαδικασίες πολιτισμικής ώσμωσης. Συγκεκριμένα οι μετα-ιστότοποι και οι ιστοσελίδες σχολιασμού μπορούν να συνεισφέρουν στην αναζωογόνηση της λειτουργίας της δημοσιογραφίας, καθώς αυτοί οι ιστότοποι εκτός από το να προσφέρουν στο διαδίκτυο δικές τους ειδήσεις, σχολιάζουν κριτικά τις ειδήσεις δίνοντας στο κοινό ενημερωτικό περιεχόμενο διαφορετικό από εκείνο που του προσφέρουν τα κυρίαρχα μέσα. Εξάλλου καθώς η πλειοψηφία αυτού του είδους των ιστότοπων τείνουν να επιτρέπουν στους χρήστες να φορτώνουν και να συμβάλλουν με δικές τους ιστορίες, στη διαμόρφωση ενός ανοιχτού περιβάλλοντος έκδοσης, μπορεί να θεωρηθεί ότι λειτουργούν και ως συμμετοχικοί μετα-ιστότοποι, καθώς συνεχίζουν και ενισχύουν τον διάλογο κι εστιάζουν σε θέματα που θεωρούν ότι η κυρίαρχη δημοσιογραφία δεν έχει καλύψει πλήρως. Επίσης οι ιστότοποι διαλόγου και ανταλλαγής απόψεων υπηρετούν και διευκολύνουν την ανάγκη των ανθρώπων να συνδέονται μεταξύ τους παγκοσμίως, ανεμπόδιστοι και σε πραγματικό χρόνο. Άλλωστε η διαδικτυακή δημοσιογραφία αξιοποιεί αυτή τη δυνατότητα του διαδικτύου στο να διευκολύνει τις πλατφόρμες για ανταλλαγή απόψεων κ.λ.π., ενώ είναι γεγονός ότι διάφοροι ιστότοποι εκμεταλλεύονται εμπορικά την επιθυμία του κοινού για συνδεσιμότητα οργανώνοντας προσαρμοσμένες πλατφόρμες για συζήτηση, σ' ένα διαδικτυακό περιβάλλον ανοιχτό στον διάλογο και την

πολιτισμική πολυφωνία, που τυγχάνει τεράστιας χρήσης και αποδοχής (Deuze, 2011: 285-286, 290-295).

Οι σύγχρονες κοινωνίες, στην πλειονότητά τους και σε παγκόσμιο επίπεδο, περιλαμβάνουν διαφορετικές κοινότητες, θρησκείες, γλώσσες και πολιτισμικές κοινότητες. Σε μια πλουραλιστική κοινωνία, στην οποία η πολυπολιτισμικότητα έχει ως ιδανικό την αρμονική συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών ή εθνοτικών ομάδων, η πολιτισμική διαφορά αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο της ετερότητας. Η συνύπαρξή μας με άτομα διαφορετικής πολιτισμικής αφετηρίας από εμάς διαμεσολαβείται αφενός από τον φυσικό χώρο όπου ζούμε και αφετέρου από τις ηθικές ιδέες για τη ζωή μας που υπαγορεύουν πώς πρέπει να ζούμε όλοι μαζί, μέσα σε σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Και οι δύο αυτοί τομείς επηρεάζονται από τα νέα μέσα κοινωνικής επικοινωνίας, καθώς αυτά δημιουργούν νέες ηθικές ιδέες για την κοινωνική ζωή και παρέχουν έναν ριζικά διαφορετικό χώρο συνύπαρξης. Το ζητούμενο είναι να κατανοήσουμε πώς η κοινωνικότητα και η κοινωνία, δηλαδή το να ζούμε αρμονικά όλοι μαζί και η απόρροια του να ζούμε αρμονικά όλοι μαζί, αλλάζουν εξαιτίας των νέων κοινωνικών μέσων. Καθώς στα κοινωνικά δίκτυα τα όρια είναι περατά, οι συναναστροφές με πολλαπλούς και διαφορετικούς άλλους διευρύνονται, ενώ το είδος της κοινότητας που συναντούμε στα κοινωνικά δίκτυα επαναπροσδιορίζεται ως ένα είδος διαδικτυακών διαπροσωπικών δεσμών που παρέχουν κοινωνική υποστήριξη, πληροφορίες και ενισχύουν την αίσθηση του «ανήκειν» εστιάζοντας σε κοινωνικές σχέσεις και αξιοποιώντας τις δυνατότητες που προσφέρει η τεχνολογία για την ανάπτυξη κοινωνικών δομών και διαπροσωπικών σχέσεων (Βέικου & Λαλαγιάννη, 2015).

Η πρωτόγνωρη ανάπτυξη των ΜΜΕ στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών - που τα έχει καταστήσει κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος - σε συνδυασμό με τις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί λόγω της παγκοσμιοποίησης, συμβάλλουν καθοριστικά στην επίταση του αιτήματος για ακριβέστερο καθορισμό των όρων και των προϋποθέσεων λειτουργίας των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και άσκησης του ρόλου τους. Παρά το γεγονός

ότι η αξιοποίηση - εκ μέρους των ΜΜΕ - των νέων τεχνολογιών τους έχει προσφέρει πρωτόγνωρες δυνατότητες για να διαδώσουν τα μηνύματά τους, δεν παύει να ελλοχεύει ο κίνδυνος στρέβλωσης της αλήθειας και της ασυμμετρίας στη διάχυση της κουλτούρας, με τις πλουσιότερες χώρες υποδοχής μεταναστών και προσφύγων να προωθούν τις δικές τους πολιτιστικές εκφράσεις και προτάσεις, σε σύγχρονα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα στα οποία όμως προβάλλει ως απαίτηση η πολιτισμική διάδραση και ώσμωση με όρους αμοιβαίας αποδοχής και ίσων ευκαιριών στην επικοινωνία και στην ενημέρωση. Η δυνατότητα, για παράδειγμα, παρακολούθησης τηλεοπτικών ή ραδιοφωνικών προγραμμάτων από τη χώρα καταγωγής τους και η λειτουργία ιστότοπων που τους δίνει τη δυνατότητα έκφρασης και διαπολιτισμικής επικοινωνίας, βοηθά μετανάστες και πρόσφυγες να διατηρούν την επαφή τους με την πολιτισμική και δημιουργική έκφραση του τόπου καταγωγής τους, να ισχυροποιούν και να διαφυλάσσουν τους δεσμούς τους με τα πατρογονικά αξιακά συστήματα καθώς και να προβάλλουν την πολιτισμική τους πρόταση και ταυτότητα. (Μπουτσιούκη, 2015: 141-142).

1.3 Τα κοινωνικά μέσα στην υπηρεσία προαγωγής της διαδραστικότητας και η ανάδειξή τους σε βήμα για την προβολή της πολιτισμικής πρότασης του «Άλλου»

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες συντελέστηκαν μια σειρά από κοσμογονικές εξελίξεις και αλλαγές - με εντυπωσιακότερη ίσως όλων την ανάδυση του διαδικτύου - που άλλαξαν ριζικά τη φύση και τη λειτουργία των ΜΜΕ. (Σμυρναίος, 2014). Καθώς στις μέρες μας το διαδίκτυο εισάγει τις έννοιες της ταυτοχρονίας και της αμεσότητας, η έννοια της επικαιρότητας αναπροσαρμόζεται και μπαίνει σε ένα νέο σημασιολογικό πλαίσιο καθώς με την αποδέσμευση από χωρικούς και χρονικούς περιορισμούς, η μετάδοση της είδησης γίνεται στιγμιαία στα πλαίσια ενός εικοσιτετράωρου κύκλου παραγωγής ειδήσεων (Δημητρακοπούλου, κ. συν., 2005). Καθώς λοιπόν η επιτυχία του διαδικτύου εστιάζεται και στο γεγονός ότι διευκολύνει την ανάγκη

των ανθρώπων να συνδέονται μεταξύ τους ανεμπόδιστοι και σε πραγματικό χρόνο, το χαρακτηριστικό στοιχείο της διαδραστικότητας βρίσκει εφαρμογή - μεταξύ άλλων - και στους ιστότοπους δια - μοιράσματος και συζήτησης. Η διαδικτυακή δημοσιογραφία διευκολύνει ακριβώς τις πλατφόρμες για ανταλλαγή ιδεών και απόψεων, γύρω από θέματα όπως π.χ. ο ακτιβισμός ή ειδήσεις για πρόσφυγες, μετανάστες κ.α. Αυτός ο τύπος διαδικτυακής δημοσιογραφίας που έχει περιγραφεί και ως «ομαδικά ιστολόγια», αναπτύσσεται με τη μορφή ιστότοπων που έχουν αποφασίσει να εκμεταλλευτούν εμπορικά τη ζήτηση του κοινού για συνδεσιμότητα και οργανώνουν προσαρμοσμένες πλατφόρμες για συζήτηση. Ιστότοποι που προσφέρουν επίσης προσωπικούς λογαριασμούς ατόμων σχετικά με εμπειρίες τους στο διαδίκτυο, αναδεικνύοντας έτσι τον ρόλο του διαδικτύου ως υποδομή επικοινωνιών, με πλατφόρμες και εργαλεία για ανταλλαγή απόψεων και πληροφοριών (Deuze, 2011: 286-295).

Στις σύγχρονες ψηφιακές - ειδησεογραφικές πλατφόρμες που αξιοποιούν το διαδίκτυο για να προβάλλουν ειδήσεις που αφορούν γεωγραφικά προσδιορισμένες κοινότητες με πολυσυλλεκτική όμως πληθυσμιακή σύνθεση, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να υπηρετούν και να ενισχύουν την έννοια μιας συμμετοχικής και πλουραλιστικής δημοσιογραφίας που εναρμονίζεται με την ανάγκη ενίσχυσης της πολυφωνίας, αφενός σε διαδικτυακό και αφετέρου σε φυσικό επίπεδο και με ειδήσεις στοχοπροσηλωμένες στην προαγωγή της πολιτισμικής ώσμωσης (van Kerkhoven & Bakker 2015). Τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης, υπηρετώντας την ανθρωποκεντρική προσέγγιση, μπορούν να προάγουν τις διαδικασίες αμεσότητας και διαδραστικότητας και αντιμετωπίζουν τον αναγνώστη ως πρωταγωνιστή αλλά και συνδιαμορφωτή της είδησης, καθώς εμπλέκεται στην παραγωγή και τον εμπλουτισμό ειδησεογραφικών νέων με πρωτότυπο περιεχόμενο που είναι επικεντρωμένα στην τοπική πολυσυλλεκτική κοινότητα και έχουν μια γενικότερη γεωγραφική εστίαση και προσανατολισμό στην «καρδιά» της κοινότητας και της τοπικότητας, που οφείλει να είναι «ανοικτή»

στη διαφορετικότητα και στη αποδοχή του «Άλλου» (Metzgar, Kurpius & Rowley, 2011).

Οι Quin & Lambie (2008) αναλύουν μεταξύ άλλων, ζητήματα έρευνας και επαλήθευσης του δημοσιογραφικού υλικού στο Διαδίκτυο, με έμφαση στο περιεχόμενο που δημοσιεύεται στα κοινωνικά δίκτυα. Στα πλαίσια αυτής της ανάλυσης αναφέρονται στα εργαλεία αναζήτησης πληροφοριών στο διαδίκτυο. Ένα από αυτά είναι οι μηχανές αναζήτησης, όπως η Google που περιέχει πρόσβαση σε περισσότερες από 8 δισεκατομμύρια σελίδες πληροφοριών. Ωστόσο, πρόκειται για ένα ποσοστό που υποτιμά σε μεγάλο βαθμό τον αριθμό των σελίδων που είναι προσβάσιμες μέσω το Internet, καθώς υπάρχουν πολύ περισσότερες σελίδες, που είναι προσβάσιμες μέσω Διαδικτυακών Πυλών στις οποίες οι εξωτερικές μηχανές αναζήτησης σπάνια διεισδύουν. Οι περισσότερες από αυτές τις πληροφορίες είναι ακριβείς και τα έγγραφα είναι αυτά που λένε ότι είναι. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τις πληροφορίες που δημοσιεύονται από άλλες υπεύθυνες κυβερνήσεις, νόμιμα εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα, ιατρικούς συλλόγους και επίσημες δημόσιες βιβλιοθήκες. Επιπρόσθετες πηγές αναζήτησης πληροφοριών στο διαδίκτυο αποτελούν το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), τα blogs και οι ομάδες συζητήσεων (news groups) - οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν βήμα για την προβολή και την ανάδειξη της πολιτισμικής πρότασης του «Άλλου» και χώρο πολυπολιτισμικών ζυμώσεων - που όμως θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με προσοχή, καθώς τείνουν να αντικατοπτρίζουν την προσωπική άποψη των χρηστών τους. Το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο αποτελεί έναν εξαιρετικό τρόπο εύρεσης ανθρώπων για προσωπική συνέντευξη και για συνέντευξη ανθρώπων σε διαφορετικές ζώνες ώρας, σε διάφορα μέρη του πλανήτη, με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία. Ωστόσο, όπως και οι Ιστοσελίδες, έτσι και τα e-mails και οι διευθύνσεις τους μπορεί να είναι αναξιόπιστα - ψεύτικα. Όσον αφορά την αξιοπιστία, τα blogs και τα newsgroups, είναι παρόμοια με τα e-mails, δηλαδή άλλοτε περιέχουν έγκυρες πληροφορίες κι άλλοτε μπορεί να περιέχουν «σκουπίδια» ή να είναι πλαστά. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Διαδίκτυο υπάρχει ένας πλήρης κατάλογος αναγνωριστικών των ιστοσελίδων, όπως είναι η χώρα

προέλευσης, στον ιστότοπο: <http://www.novid.no/domenenavnbaser/domreg.htm>. Οι δημοσιογράφοι θα πρέπει να ελέγχουν την καταλληλότητα των λεπτομερειών επικοινωνίας μιας ιστοσελίδας, καθώς και αν συνδέεται με άλλους αξιόπιστους συνδέσμους. Επισημαίνεται η αναγκαιότητα, να μάθουν οι δημοσιογράφοι να προστατεύουν τους εαυτούς τους και το κοινό - στο οποίο απευθύνονται - αναγνωρίζοντας τις παγίδες του Διαδικτύου και αξιολογώντας την ποιότητα των πληροφοριών, ελέγχοντας την αξιοπιστία και την ακρίβειά τους (Quinn, S. & S. Lambie, 2008).

Ωστόσο δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί αυτό που αποκαλείται ψηφιακό χάσμα, δηλαδή ο άνισος βαθμός εγγραμματοτισμού διάφορων κοινωνικών κατηγοριών στα νέα μέσα, ως ένας σοβαρός παράγοντας που αποκλείει ένα μεγάλο μέρος του κοινού των κυρίαρχων μέσων να αξιοποιήσει τις συμμετοχικές μορφές ενημέρωσης και επικοινωνίας, που έχουν υιοθετήσει πλέον πολλά κυρίαρχα μέσα (Πλειός κ. συν., 2011). Το κοινό που κάνει χρήση του διαδικτύου και του έχει προσδώσει μια αναδυόμενη δυναμική είναι κυρίως ένα νεανικό κοινό με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, το οποίο διαφοροποιείται σημαντικά από τα άλλα κοινά των ΜΜΕ πρωτίστως ως προς τις ηλικιακές διαστάσεις του κοινού του έντυπου Τύπου κυρίως. Σε ότι αφορά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά των παραδοσιακών μέσων, θα πρέπει να επισημανθεί η ιεραρχική οργάνωσή τους και η διαμόρφωση της θεματολογίας από ομάδα δημοσιογράφων που σε συνεργασία με τους πολιτικούς - που λειτουργούν και ως πηγές τους - μεταβιβάζουν την ατζέντα αυτή στους αποδέκτες των ειδήσεων. Αντίθετα εργαλεία και μορφές συμμετοχικής ενημέρωσης και επικοινωνίας, που υιοθετούνται από μια σειρά κυρίαρχων μέσων, εμπεριέχουν χαρακτηριστικά - όπως το να επιτρέπουν την μετάβαση στο επικοινωνιακό σχήμα «από τους πολλούς στους πολλούς», την διαδραστικότητα, την ποικιλότητα στην πρόσβαση, τη συμμετοχή ομάδων με διαφορετική κοινωνική και πολιτισμική αφετηρία και πρόταση και τον μη πολιτικό έλεγχο - που ασφαλώς τα διαφοροποιούν από τον τρόπο δομής και λειτουργίας των κυρίαρχων μέσων (Κουντούρη, 2015).

1.4 Τα πολυμεσικά στοιχεία, η συμβολή και η χρηστικότητα τους σε διαδικτυακά δημοσιεύματα που αποτυπώνουν την ανάγκη ουσιαστικής διεπαφής και ώσμωσης

Στη σύγχρονη ψηφιακή και διαδικτυακή εποχή αναδύθηκε ένα νέο πεδίο δημοσιογραφικής δράσης, που συνυφαίνεται με την ανάπτυξη των εργαλείων του διαδικτύου και την εξέλιξη των διαδραστικών του εφαρμογών (Σιαπέρα και Δημητρακοπούλου,2012). Ο σύγχρονος διαδικτυακός δημοσιογράφος έχει πλέον ν' αντιμετωπίσει την μη γραμμικότητα που προκύπτει από την υπερκειμενικότητα, η οποία μεταξύ άλλων παρέχει και μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στην παραγωγή και σύνταξη μιας είδησης. Με το να περιλαμβάνει στα άρθρα του - όπως συμβαίνει και στο 3ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας - συνδέσεις (links) που οδηγούν στις πηγές του φωτογραφικού, οπτικοακουστικού και άλλου υλικού, δημιουργεί για τον αναγνώστη περιβάλλον ευκολότερης πλοήγησης και ποιοτικότερης ανάγνωσης (Παναγιωτίδης,2014:112-114).

Οι φωτογραφίες και το βίντεο με το οπτικοακουστικό του περιεχόμενο διευκολύνουν το κοινό να μεταφερθεί στο σκηνικό της είδησης με αποτελεσματικότερο τρόπο, καθώς του προσφέρουν μια πιο άμεση εικόνα σχετικά με το τι συνέβη και το πώς αισθάνθηκαν οι πρωταγωνιστές (Kolodzy, 2015: 213). Οι αναγνώστες/χρήστες μπορούν να περιηγηθούν στην ηλεκτρονική ειδησεογραφική ιστοσελίδα, να αξιοποιήσουν τις υπερσυνδέσεις που μπορεί να περιλαμβάνουν τα άρθρα, να ερευνήσουν αρχεία, να αναζητήσουν και να αποθηκεύσουν πληροφορίες που τους ενδιαφέρουν στον προσωπικό τους υπολογιστή, δημιουργώντας έτσι συλλογή με βάσεις δεδομένων, να αξιοποιούν τη δυνατότητα εναλλαγής στη θέση του παραγωγού και του αποδέκτη πληροφοριών και μηνυμάτων (Βέγλης,2005).

Στη σύγχρονη δημοσιογραφία που εξελίσσει και εδραιώνει το συμμετοχικό της προφίλ, δεν υπάρχει πλέον ένας αυστηρός διαχωρισμός μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών ειδησεογραφικού περιεχομένου, αφού όλοι διαδραματίζουν ρόλους παραγωγών και καταναλωτών. Υπό αυτές τις συνθήκες

οι δημοσιογράφοι θα μπορούσαν να τολμήσουν και την αντιστροφή της συνήθους πρακτικής, προσφέροντας στο κοινό σχολιασμένα αρχεία για ατομική αναζήτηση και παρέχοντας τρόπους για συμμετοχική αφήγηση με διαδραστικά και πολυμεσικά χαρακτηριστικά, στο πλαίσιο διαμόρφωσης μιας ανοιχτής δημοσιογραφικής κουλτούρας - με χαρακτηριστικά της τον πλουραλισμό και τη πολυφωνία - που είναι παράλληλα διαδραστική και απαντητική (Deuze, 2011:302-307).Εξάλλου έτσι προωθείται η διαδραστικότητα μέσου - ανθρώπου, με τη χρήση - μέσω της ψηφιακής πλατφόρμας που μπορεί να φιλοξενεί ένα διαδικτυακό άρθρο - κοινωνικών δικτύων που εμπεριέχονται ως επικοινωνιακά εργαλεία, μηχανών αναζήτησης, ηλεκτρονικής αλληλογραφίας κ.λ.π. καθώς και η ανθρώπινη διαδραστικότητα με τη διαδικτυακή επικοινωνία μεταξύ των χρηστών και των μελών του προσωπικού του ηλεκτρονικού εντύπου, γεγονός που προωθεί την ενεργό συμμετοχή των αναγνωστών/χρηστών σε διαδικασίες υψηλής διαδραστικότητας και διαπροσωπικής επικοινωνίας (Chung,2008a). Τα κοινωνικά μέσα αναδεικνύονται σε σημαντικό συστατικό του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, έχοντας επιφέρει πολύ καθοριστικές μεταβολές στο επικοινωνιακό και δημοσιογραφικό τοπίο, καθώς και μια μεγάλη τομή που αφορά στη συμμετοχή του κοινού (Δαγουλά, 2012: 99-102). Τα κοινωνικά μέσα και οι πληροφορίες καθώς και τα σχόλια που διακινούνται μέσω αυτών μπορούν να βοηθήσουν άτομα να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να διαμοιραστούν και να σχολιάσουν λειτουργώντας πολλαπλασιαστικά - μεταξύ άλλων - ένα διαδικτυακό άρθρο, να αντλήσουν γνώσεις αλλά ακόμη και να συνεισφέρουν στο ρεπορτάζ με στοιχεία και περιστατικά που μπορούν να επεκτείνουν και να διευρύνουν τη δημοσιογραφική έρευνα (Kolodzy, 2015: 272- 285).

Καθώς τα διαδικτυακά άρθρα εμπεριέχουν πολυμεσικά στοιχεία (φωτογραφίες και βίντεο), δεν δίνουν ένα μόνο επίπεδο του τόνου και του γενικού πλαισίου - χαρακτηριστικών που συμβάλλουν καθοριστικά στην καλύτερη εστίαση και σαφήνεια της είδησης - αλλά προσφέρουν επιπλέον επίπεδα. Οι φωτογραφίες που περιέχουν συμβάλλουν στην εστίαση και στην αποσαφήνιση, αφού περιέχουν και το γενικό πλαίσιο του χώρου και τον

συγκινησιακό τόνο της είδησης εμπλουτίζοντάς την ταυτόχρονα. Τόσο οι φωτογραφίες, όσο και το βίντεο μεταφέρουν αυτούσια την αίσθηση του χώρου και του συναισθήματος στον αναγνώστη του άρθρου, δίνοντάς του την αίσθηση ότι είναι μάρτυρας του τόνου και του γενικού πλαισίου, διευκολύνοντας το κοινό να φτάσει σε ένα νέο επίπεδο κατανόησης και συγκίνησης, που ενεργοποιεί την ενσυναίσθηση και ξεπερνά το απλό κείμενο καθώς «μεταφέρει» το κοινό στον τόπο της είδησης και αντικαθιστά τα μάτια και τα αυτιά του (Kolodzy,2015: 169-202). Η χρονική διάσταση του οπτικού ειδησεογραφικού λόγου έχει κοινωνική σημασία και για το γεγονός ότι οι περιγραφές των κοινωνικών φαινομένων, από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, έχουν επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες σχετίζονται με την ιστορία τους. Ο τρόπος οπτικής ειδησεογραφικής καταγραφής θεμάτων που αφορούν στον «Άλλο», απεικονίζει - μεταξύ άλλων - και το κατά πόσο μια κοινωνία θα δει τον εαυτό της ως μια συλλογή ή ένα μωσαϊκό διαφορετικών ομάδων, κατά πόσο θα τηρήσει κριτική στάση απέναντι στο παρελθόν της ή θα το αποδεχθεί ως δεδομένο. Επίσης πληροφορεί και πείθει, ενώ παράλληλα αποδίδει δεοντολογικές κρίσεις για κοινωνικά θέματα (Greenberg,2002).

Το διαδίκτυο προσφέρει νέες τεχνολογικές εμπειρίες, οι οποίες αφενός προσφέρουν τη δυνατότητα προσωποποίησης των ειδήσεων από τη μεριά του χρήστη - που πλέον έχει το μοναδικό προνόμιο να επιλέγει τι επιθυμεί να διαβάσει - και αφετέρου απαιτεί από τον δημοσιογράφο να επανεξετάσει το ρόλο του, λαμβάνοντας υπόψη τις νέες απαιτήσεις των χρηστών για διαδικτυακά άρθρα που θα κερδίσουν το ενδιαφέρον του αξιοποιώντας δυνατότητες των νέων μέσων, όπως τη χρήση οπτικοακουστικού υλικού ή υπερσυνδέσμων. Η χρήση, εκτός από φωτογραφίες, βίντεο και υπερσυνδέσμων επιχειρεί να εμπλουτίσει την εμπειρία του χρήστη. Άλλωστε η χρήση υπερσυνδέσμων αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διαδραστικότητας, που κάνει το χρήστη να νιώθει ότι έχει τον έλεγχο στην πρόσληψη της είδησης και βοηθά τον δημοσιογράφο να οικοδομήσει την αξιοπιστία του ενισχύοντας παράλληλα τη διαφάνειά του (Λάζαρης,2014). Η χρήση συνδέσμων προς άρθρα που συλλέγουμε για την ανάλυση και

παρουσίαση δημοσιευμάτων που καταγράφουν γεγονότα και εμπειρίες ατόμων που εμπλέκονται ενεργά σε διεργασίες πολιτισμικής ώσμωσης και αποδοχής της ετερότητας, επιβεβαιώνουν αφενός τη διαφάνεια και το ευρύτερο νόημα της είδησης, ενώ αφετέρου δείχνουν στο κοινό τι εξετάσαμε προκειμένου να βγάλει τα συμπεράσματά του (Kolodzy,2015:285).

2ο Κεφάλαιο

Η ανάδειξη της πολιτισμικής πλαισίωσης ζητημάτων συναφών με ευρύτερα θέματα ελευθερίας έκφρασης. Ζητήματα δεοντολογίας και προβληματισμοί σε σχέση με την προσέγγιση θεμάτων, όπως το προσφυγικό και το μεταναστευτικό.

Σύμφωνα με τα όσα αναφέρει η Δεληγιάννη (2004:129-150), οι διεθνείς κώδικες δεοντολογίας αποτυπώνουν τις κοινές αρχές που ενστερνίστηκαν και στις οποίες υποτάχθηκαν οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι, μέσα από τις διεθνείς ενώσεις τους. Ωστόσο καθώς η συγκρότηση και η λειτουργία των ΜΜΕ στο εσωτερικό κάθε χώρας παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες, οι εθνικοί κώδικες ανταποκρίνονται καλύτερα στις εθνικές ιδιαιτερότητες των επαγγελματιών δημοσιογραφικών οργανώσεων. Οι δημοσιογραφικές ενώσεις - σε εθνικό επίπεδο - μπορούν να υιοθετήσουν κανόνες αυτορρύθμισης με δεσμευτικό χαρακτήρα, η εφαρμογή των οποίων να ελέγχεται από πειθαρχικά συμβούλια. Στη χώρα μας δεν υπάρχουν ακόμη μη κυβερνητικοί θεσμοί για την προώθηση της εφαρμογής της δημοσιογραφικής δεοντολογίας, ενώ ως μέτρια χαρακτηρίζεται και η ανάπτυξή τους στην Ευρώπη. Οι κανόνες δημοσιογραφικής δεοντολογίας, στην πατρίδα μας, περιέχονται στα Καταστατικά των πέντε Ενώσεων Συντακτών, στη Συλλογική Σύμβαση μεταξύ ΕΡΤ και ΕΣΗΕΑ καθώς και στην κοινή ανακοίνωση των πέντε Ενώσεων Συντακτών (ΠΟΕΣΥ). Για πρώτη φορά η Γενική Συνέλευση της ΕΣΗΕΑ ψήφισε το 1998 αυτοτελή κώδικα δεοντολογικών αρχών του δημοσιογραφικού επαγγέλματος, γεγονός που αποτελεί ένδειξη απομάκρυνσης της ελληνικής δημοσιογραφίας από την υποκειμενική θέση για τη δημοσιογραφική ελευθερία.

Αξίζει μάλιστα να αναφερθούμε σε πρόσφατη έρευνα του τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ που διαπιστώνει αφενός τη συστηματική

παραβίαση του Κώδικα δεοντολογίας της ΕΣΗΕΑ ενώ αφετέρου την ανάγκη εμπλουτισμού, ανανέωσης και διεύρυνσης της εφαρμογής του Κώδικα δεοντολογίας και την υποχρέωση της πολιτείας να συνεισφέρει - μέσω των αρμοδίων οργάνων της - στην αναβάθμιση της λειτουργίας των ΜΜΕ και στην τήρηση των κανόνων δεοντολογίας (Διάκος,2015).

Οι Σιαπέρα και Δημητρακοπούλου (2012:39), επισημαίνουν τη ραγδαία εξελικτική πορεία των κοινωνικών δικτύων και το γεγονός πως στη διαμόρφωση του σύγχρονου πλαισίου κοινωνικής δικτύωσης καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η αλματώδης εξέλιξη της τεχνολογίας, που διεύρυνε και πολλαπλασίασε τους διαύλους επικοινωνίας. Μιας επικοινωνίας που πέρασε από απλούστερες διαδρομές σε πολυσύνθετες μορφές με την καθοριστική συνδρομή της ψηφιακής τεχνολογίας, ενώ έγινε πολυπλοκότερη και πιο διαδραστική σε ένα διαδικτυακό περιβάλλον που εκμηδενίζει τις αποστάσεις και προωθεί την πολυεπίπεδη διακίνηση της πληροφορίας και της ενημέρωσης, ενώ θα λέγαμε ότι προάγει και διεργασίες πολιτισμικής ώσμωσης. Είναι πράγματι εκπληκτικό το πόσο έχει μικρύνει - σχεδόν εξαφανιστεί - το χάσμα ανάμεσα στις απομακρυσμένες γειτονιές και πόσο τα social media, ως επικοινωνιακά εργαλεία, γίνονται ψηφιακές γέφυρες συνάντησης, διάδρασης και αλληλεπίδρασης μεταξύ των χρηστών τους. Μιλάμε πλέον για μια κοινωνική δικτύωση που γίνεται δαιδαλώδης, πολυσύνθετη και πολυεπίπεδη, ενώ μένει να δούμε κατά πόσο θα αποκτήσει στην εξελικτική της πορεία ουσιαστική επικοινωνιακή χροιά. Ο Hermida (2012), αναφέρει ότι στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή η κοινωνική διάδραση έχει αποκτήσει άλλες διαστάσεις, καθώς συνυφίνεται με τη χρήση των σύγχρονων μέσων και των δυνατοτήτων που προσφέρει το διαδίκτυο. Οι ειδησεογραφικές ψηφιακές πλατφόρμες περιλαμβάνουν εφαρμογές των social media, διευκολύνοντας έτσι τους χρήστες να μοιράζονται ειδήσεις και πληροφορίες και ν' αξιοποιούν υπερσυνδέσμους, σε μια διαδικασία διάδρασης και συνεργατικής διαδικασίας συζήτησης, σχολιασμού και διάδοσης των ειδήσεων. Βιώνουμε λοιπόν έναν συμμετοχικό τρόπο διαμοιρασμού της είδησης, όπου οι πρώην παθητικοί καταναλωτές ειδήσεων, παύουν να διαφοροποιούνται από τους παραγωγούς

ειδήσεων και συνδιαμορφώνουν ένα μιντιακό τοπίο με νέους κανόνες ενημέρωσης, στο οποίο η διάδοση της είδησης παύει ν' αποτελεί προνομιακό μονοπώλιο των ειδησεογραφικών οργανισμών.

Σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο Σωτηρόπουλος (2016), σε ό,τι αφορά στην κάλυψη του προσφυγικού ζητήματος, προβλέπονται ήδη από την ισχύουσα νομοθεσία νόμιμοι και εύλογοι περιορισμοί, με βασικότερο περιορισμό αυτόν που αφορά την προστασία των προσωπικών δεδομένων και των δικαιωμάτων ιδιωτικότητας των ίδιων των προσώπων, που αποτελούν τα υποκείμενα της ειδησεογραφικής κάλυψης.

Η Ελλάδα, όπως όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει ενσωματώσει την Οδηγία 95/46 για την προστασία των φυσικών προσώπων, από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι η προσφυγική ή μεταναστευτική ιδιότητα και το γεγονός ότι ένα πρόσωπο μπορεί να βρίσκεται μόνο προσωρινά σε μια περιοχή, δεν σημαίνει ότι αποστερούν το υποκείμενο από τα δικαιώματα σεβασμού και προστασίας της προσωπικότητάς του. Δεν είναι μόνο οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι που δεσμεύονται από τις σχετικές υποχρεώσεις, αλλά και κάθε απλός πολίτης και κοινωνικός φορέας που συμμετέχει στη διαδικασία παραγωγής και διαμοιρασμού ειδήσεων και σχετίζεται με το προσφυγικό ζήτημα. Σε ό,τι αφορά το μεταναστευτικό και το προσφυγικό φαινόμενο, μεμονωμένοι χρήστες - που δεν έχουν την ιδιότητα μέλους μιας ένωσης συντακτών αλλά και ανεξάρτητοι δημοσιογράφοι - αξιοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης προκειμένου να διαδώσουν πληροφορίες, σχετικά με το μεταναστευτικό και το προσφυγικό. Αξίζει όμως να επισημανθεί ότι ενώ η αναπαραγωγή π.χ. φωτογραφιών νεκρών μπορεί για λόγους ελευθερίας της έκφρασης να είναι ανεκτή όταν γίνεται από μια διεθνή οργάνωση, μια σχετική ανάρτηση από μεμονωμένους χρήστες - που οι ευθύνες τους δεν ελέγχονται από κώδικες δεοντολογίας - θα κριθεί με εντελώς διαφορετικά κριτήρια, καθώς οι χρήστες αυτοί εύκολα μπορούν να μετατραπούν σε ανεξέλεγκτους φορείς της ελευθερίας της έκφρασης (Σωτηρόπουλος, 2016).

Σύμφωνα με τον Ward (2008) οι λόγοι που καθιστούν αναγκαία μια παγκόσμια δημοσιογραφική ηθική προκύπτουν, καθώς: 1) Τα νέα γίνονται όλο και πιο παγκόσμια. Η τεχνολογία δίνει τη δυνατότητα στιγμιαίας συλλογής πληροφοριών από μακριά. Το Al- Τζαζίρα και το CNN για παράδειγμα έχουν μεγάλη εμβέλεια, επεκτείνονται πέρα από τον αραβικό κόσμο και την Αμερική. Δεν μπορεί η δημοσιογραφική ηθική να παραγνωρίσει αυτές τις νέες συνθήκες και πολυπλοκότητες. 2) Η παγκόσμια επίδραση συνεπάγεται παγκόσμιες ευθύνες. Οι ειδήσεις μέσω δορυφόρων και διαδικτύου φτάνουν σε πολλούς ανθρώπους και επηρεάζουν πράξεις κυβερνήσεων, στρατιωτικών και ανθρωπιστικών οργανώσεων. Υπάρχει μια παγκόσμια ευθύνη (global responsibility) του δημοσιογράφου, ευθύνη που βγαίνει εκτός συνόρων. Δυστυχώς αυτή δεν λαμβάνεται υπόψη στους περισσότερους κώδικες δημοσιογραφικής ηθικής. 3) Η παγκόσμια δημοσιογραφία επιβάλλεται σε έναν κόσμο πλουραλιστικό όπου τα μίντια φέρνουν κοντά ανθρώπους με διαφορετικά θρησκευόμενα, εθνική καταγωγή, αξίες κλπ. Η δημοσιογραφία πρέπει να λειτουργήσει ως γέφυρα για την διαπολιτισμική κατανόηση. 4) Η λογική της παγκοσμιοποίησης στη δημοσιογραφία θα βοηθήσει τους πολίτες να κατανοήσουν τα μεγάλα παγκόσμια προβλήματα: φτώχεια, περιβαλλοντική υποβάθμιση, τεχνολογικές ανισότητες, πολιτική αστάθεια. Αυτά τα προβλήματα απαιτούν παγκόσμια δράση και παγκόσμια ινστιτούτα - ιδρύματα και θεσμούς. 5) Χρειάζεται μια παγκόσμια ηθική για να ενώσει τους δημοσιογράφους, έτσι ώστε να δομήσουν δίκαια και καλά πληροφορημένα μέσα. Χωρίς παγκόσμιες αρχές είναι δύσκολο να κριτικάρεις πρακτικές άλλων χωρών, συμπεριλαμβανομένων των περιορισμών στον Τύπο και στο Διαδίκτυο. Αν λοιπόν ξεκινήσουμε με την παραδοχή ότι σε διεθνές επίπεδο, οι κώδικες δημοσιογραφίας συμφωνούν σε κάποιες βασικές αρχές: στην καταγραφή της αλήθειας, στην αποφυγή προκαταλήψεων, στη διάκριση είδησης και γνώμης, στο να υπηρετείς το κοινό, τότε φαίνεται να έχουν ωριμάσει οι συνθήκες για την επίτευξη μιας προοπτικής όπως αυτή που παρουσιάζει ο συγγραφέας και αφορά σε μια παγκόσμια δημοσιογραφική ηθική. Από τη στιγμή που νέες συνθήκες, όπως η δύναμη των μέσων (media power) και η πολιτισμική διαφορά επηρεάζουν την επικοινωνιακή και δημοσιογραφική καταγραφή της σύγχρονης

πολυπολιτισμικής πραγματικότητας, η δημοσιογραφική ηθική μεταβάλλεται και διευρύνεται, ενώ θα λέγαμε ότι συντελούνται οι διεργασίες που ίσως θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας δημοσιογραφικής ηθικής (Ward,2008:143-144).

Στις μέρες μας που οι γενικότερες εξελίξεις κατατείνουν με μια υπέρβαση των εθνικών κρατών, η άρνηση και η αντιστροφή της παγκοσμιότητας και οικουμενικότητας σε απομονωτισμό και σε επιθετικό επαρχιωτισμό, σε θρησκευτικό εθνικισμό και φανατισμό που στρέφεται κατά της διαφορετικότητας και της ετερότητας, δεν συνάδει με την απαίτηση των σύγχρονων κοινωνιών να είναι «ανοικτές» κοινωνίες. Οι ραγδαίες γεωπολιτικές μεταβολές με τις συνακόλουθες πληθυσμιακές μετακινήσεις επέφεραν ριζικές πληθυσμιακές ανακατατάξεις και αναμίξεις πληθυσμών και πολιτισμών, με αποτέλεσμα να προκύψει ως επιτακτικό το αίτημα της θρησκευτικής συνύπαρξης και του διαλόγου των πολιτισμών. Οι σύγχρονες πολυπολιτισμικές και «ανοικτές» κοινωνίες προϋποθέτουν την αποδοχή σε κάθε μορφή ετερότητας, μέσα σε ένα δημοκρατικό θεσμικό πλαίσιο ισοπολιτείας και ισονομίας και ισοτιμίας. Στο πλαίσιο ώσμωσης των λαών, των πολιτισμών και των θρησκειών, το ζήτημα της αποδοχής και του σεβασμού στη θρησκευτική ετερότητα αποτελεί πρόκληση αλλά και απαίτηση για τις σύγχρονες κοινωνίες στις οποίες - με την εμφάνιση και εδραίωση ποικίλων ετεροτήτων - παρατηρείται απώλεια του ομογενοποιημένου κοινωνικού και θρησκευτικού χώρου καθώς και η μεταμόρφωσή τους από κλειστές παραδοσιακές σε ανοικτές και πολυπολιτισμικές (Καλαϊτζίδης,2006:20-22). Σε αυτή τη νέα κοινωνική πραγματικότητα ο δημοσιογράφος καλείται να επιστρατεύσει τη δική του ευαισθησία και ενσυναίσθηση, στηριζόμενος στις δικές του αξιακές αρχές, προκειμένου να χειριστεί με ανθρωποκεντρική προσέγγιση τόσο ευαίσθητα θέματα, όπως το προσφυγικό και το μεταναστευτικό.

2.1. Το δικαίωμα της ανεξιθρησκίας ως στοιχείο οικοδόμησης σχέσεων αμοιβαίας αποδοχής και ο τρόπος που ο δημοσιογραφικός λόγος το αναδεικνύει

Η έννοια της κοινωνικής ευθύνης του Τύπου τυγχάνει αποδοχής από αυτούς που θεωρούν καθοριστικό τον ρόλο του για το καλό της κοινωνικής ειρήνης και από αυτούς που πιστεύουν στην αυτονομία του Τύπου, ως την κύρια ουσία της υπεράσπισης της δημοκρατικής κοινωνίας. Επίσης ιδέες περί δημοσιογραφίας των πολιτών, μπορούν να υλοποιηθούν για να προσφέρουν σεβασμό για όλους τους πολίτες σε μια πλουραλιστική - δεκτική στην ετερότητα - κοινωνία και για να προκαλούν διάλογο που να τους περιλαμβάνει και να τους κινητοποιεί (Lindeklide, Mouritsen and Zappata-Barrero, 2009). Με τη μετακίνηση πληθυσμών σε χώρες της γηραιάς ηπείρου, μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα, η παρουσία πολλών θρησκευτικών κοινοτήτων είναι ταυτόχρονη στην ίδια κοινωνία. Η σημασία του θρησκευτικού φαινομένου στη διαμόρφωση του πολιτισμού στον αιώνα μας είναι προφανής καθώς στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης αναπροσαρμόζονται και οι σχέσεις των θρησκειών, οι οποίες προσφέρονται ως φρούρια της ταυτότητας αλλά ταυτόχρονα οι αρχές και πρακτικές που έχουν αναπτύξει μπορεί να αποδειχθούν πολύτιμες για την επίτευξη αρμονικής συμβίωσης των ανθρώπων στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Στις μέρες μας που η ταχύτητα με την οποία συντελούνται οι αλλαγές στους τομείς της οικονομίας, της τεχνολογίας και της ενημέρωσης είναι ιλιγγιώδης, οι «διαπολιτισμικές σταθερές» που διαπιστώνονται στους ανθρώπους - ανεξάρτητα από την πολιτισμική τους αφετηρία - μπορούν να δημιουργήσουν αντιστάσεις, να ισχυροποιήσουν τον θρησκευτικό πλουραλισμό, να καταργήσουν στεγανά πολιτιστικά σύνολα, να προωθήσουν την αρμονική συμβίωση και να σταθούν απέναντι σε φαινόμενα πόλωσης και μισαλλοδοξίας (Γιαννουλάτος, 2000).

Η εθνική - κοινωνική κουλτούρα, στα πλαίσια της οποίας ανατρέφεται κάθε άνθρωπος, προβάλλει ως ο σημαντικότερος παράγοντας καθορισμού της θρησκευτικής συμπεριφοράς του ατόμου. Διαφορετικές κουλτούρες οι οποίες

αποτελούν οικολογίες, που λειτουργούν ως μια «κοινότητα μνήμης» ή ως χώροι συμβολικών συστημάτων που περιλαμβάνουν τη γλώσσα, τα ήθη, τα έθιμα κλπ. και εμπεριέχουν τις θρησκείες/θρησκευτικότητες τους σε υφιστάμενη διαπολιτισμική αλληλο-περιχώρηση, απαλλαγμένη από κάθε εθνοθρησκευτικό μονισμό (Τσιτσιγκός,2015). Η συνύπαρξη της κυρίαρχης εθνικής κουλτούρας με την κουλτούρα του «Άλλου» αποτελεί μια πραγματικότητα που υπαγορεύει την ανάγκη για μια ουσιαστική ώσμωση με κυρίαρχα στοιχεία την αποδοχή, τον σεβασμό και την αμοιβαία κατανόηση.

Στη Συνθήκη του Μάαστριχ και στα πλαίσια διαμόρφωσης της συνείδησης ενός κοινού προορισμού που πρέπει να αναπτυχθεί στους ευρωπαίους πολίτες επιχειρείται, για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία της Ευρώπης, η συγκρότηση μιας ευρωπαϊκής ιθαγένειας και μιας ευρωπαϊκής πολιτισμικής ταυτότητας που θα εδράζεται στη συνεργασία ατόμων με διαφορετικό εθνικό, γλωσσικό, πολιτιστικό υπόβαθρο και στην αρμονική συμβίωση, μεταξύ τους (Μάρκου,1997). Το Συμβούλιο της Ευρώπης, ένας από τους μεγαλύτερους υπερεθνικούς οργανισμούς, ασχολείται με ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας και μάλιστα αμέσως μετά την ίδρυσή του ασχολήθηκε με τη διαμόρφωση προτάσεων που αφορούν τους πολιτιστικά διαφορετικούς πολιτισμούς, που ζουν στην Ευρώπη. Μάλιστα ασχολήθηκε ειδικά και με το θέμα του θρησκευτικού πλουραλισμού, καθώς αναγνωρίζει τη θρησκεία ως ξεχωριστό παράγοντα πλουραλισμού, η οποία παρά το γεγονός ότι μπορεί να οδηγεί και σε φαινόμενα μισαλλοδοξίας, θεωρείται ωστόσο στοιχείο εμπλουτισμού των σύγχρονων ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η συνεισφορά της εκπαίδευσης στις θρησκείες, στα πλαίσια της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, τονίζεται με έμφαση και συνιστά μέσο για τη διαμόρφωση στάσεων και δεξιοτήτων προκειμένου να αρθούν οι προκαταλήψεις και να ξεπεραστεί η έλλειψη ανεκτικότητας, σε κάθε μέλος των σύγχρονων πολιτισμικά και θρησκευτικά διαφορετικών κοινωνιών (Οικονόμου,2016).

Η πολιτισμική ταυτότητα, που θεμελιώνεται σε στοιχεία όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, οι κοινές ιστορικές μνήμες, τα έθιμα και οι παραδόσεις (μεταξύ άλλων), δεν είναι στατική καθώς προσδιορίζεται πάντα σε σχέση με

τον «Άλλο». Απέναντι σε οποιαδήποτε καχυποψία και συγκρουσιακή ρητορική, ο διάλογος και η εποικοδομητική ώσμωση μεταξύ των πολιτισμών και των θρησκειών αποτελεί την μόνη αξιόπιστη λύση και στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης διεξήχθη - μεταξύ άλλων διαθρησκευτικών προσεγγίσεων που προηγήθηκαν - το 2004 στη Βαρκελώνη το Διεθνές Φόρουμ των Πολιτισμών, που περιελάμβανε και σύνοδο του Παγκόσμιου Κοινοβουλίου των Θρησκειών. Στις μέρες μας - που τα ΜΜΕ συνδέουν κυριολεκτικά όλο τον πλανήτη και συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση ενός δικτυωμένου κόσμου - η διαπολιτισμική επικοινωνία δεν αποτελεί διαδικασία μονής κατεύθυνσης, καθώς προϋποθέτει την αμοιβαιότητα η οποία εγγυάται την εμπέδωση και εδραίωση σχέσεων αλληλοκατανόησης μεταξύ ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία. Ειδικά για το ρόλο της θρησκείας θα πρέπει να επισημανθεί το πόσο επιδρά στους υπόλοιπους τομείς της ζωής και πόσο καθοριστικός είναι για το πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο απευθύνεται (Τζουμάκα,2015α).

Στην Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948), συγκαταλέγεται - μεταξύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου - και το δικαίωμα στον πολιτισμό, με την έννοια της ελεύθερης συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας (άρθρο 27). Επίσης το 1978, στη Διακήρυξη για τις Φυλετικές Προκαταλήψεις, το δικαίωμα στον πολιτισμό εμπεριέχει και τις έννοιες της προστασίας της πολιτισμικής ταυτότητας, της ανάγκης για διαφύλαξη και διάχυση του πολιτισμού και για διεθνή πολιτιστική συνεργασία, καθώς η πολιτιστική ζωή είναι θεμελιώδες δικαίωμα κάθε ανθρώπου. Την δεκαετία του 1970 δόθηκε έμφαση σε ζητήματα προστασίας της πολιτισμικής ταυτότητας, αλλά και προώθησης της πολιτισμικής συνεργασίας με στόχο την αλληλοκατανόηση των λαών και τον εμπλουτισμό των πολιτισμών τους. Στη δεκαετία του 1980 δόθηκε έμφαση στην πολιτιστική διάσταση της ανάπτυξης, δηλαδή στην ενσωμάτωση των πολιτιστικών παραγόντων στην οικονομική στρατηγική. Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, αναπτύχθηκε η συζήτηση για τον πολιτισμικό πλουραλισμό, τα πολιτιστικά δικαιώματα των μειονοτήτων, τις επικοινωνιακές τεχνολογίες με την Ουνέσκο να καταβάλλει συνεχείς

προσπάθειες για θέσπιση διεθνούς νομικού πλαισίου με θέμα την προστασία της πολιτισμικής πολυμορφίας (Τζουμάκα,2015β). Η χώρα μας, λόγω της γεωπολιτικής της θέσης που την κατέστησε πύλη εισόδου για μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές, προσφέρεται ως κόμβος επικοινωνίας και πολυπολιτισμικής ώσμωσης. Μάλιστα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης τονίζεται από τη χώρα μας ο σεβασμός της πολιτιστικής πολυμορφίας, παράλληλα με την προσπάθεια ανάδειξης της συμβολής της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς στη συγκρότηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και στις διαδικασίες εμβάθυνσης της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Η αξιοποίηση των κοινών ιστορικών, θρησκευτικών και πολιτισμικών καταβολών μεταξύ των βαλκανικών λαών και του ιστορικού καλών σχέσεων της χώρα μας με τους αραβικούς λαούς εξασφαλίζει στην Ελλάδα τη δυνατότητα να προσφέρει στον διάλογο μεταξύ χριστιανισμού και Ισλάμ, πλεονέκτημα που μένει να αξιοποιηθεί επαρκώς (Τζουμάκα, 2015γ).

Το επιχείρημα ότι ο κυριότερος σύμμαχος κάθε ευρωπαϊκής κοινωνίας - όπως είναι και η ελληνική που τα τελευταία χρόνια αποτελεί τη βασική χώρα υποδοχής των προσφυγικών ροών - στην αντιμετώπιση του φόβου πιθανής εκδήλωσης φονταμενταλιστικών εξάρσεων είναι οι μουσουλμάνοι της Ευρώπης, θα ισχυροποιηθεί όταν πάψουν να επικρατούν στην Ευρώπη φαινόμενα καχυποψίας, απόρριψης, περιφρόνησης των μουσουλμάνων και της ισλαμοφοβικής αντίληψης που θεωρεί ότι οι μουσουλμάνοι - για εγγενείς λόγους - δεν μπορούν να ενσωματωθούν στις δυτικές κοινωνίες (Ζουμπουλάκης,2015). Η μεταμοντέρνα αποδοχή της ετερότητας και αυτοδιάθεσης του ατόμου ως αυταξίας - στις πολυθρησκευτικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες της σύγχρονης Ευρώπης - προβάλλει ως αναγκαίος όρος και προκειμένου να διασφαλιστεί το πλουραλιστικό ιδεώδες, με τελικό σκοπό την αρμονική συμβίωση στα παγκοσμιοποιούμενα και πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα. Ο ουσιαστικός διάλογος μεταξύ των πολιτισμών, προϋποθέτει τον σεβασμό και την ανοχή στη θρησκευτική και πολιτιστική ετερότητα του «Άλλου» και κυρίως του ξένου και του μετανάστη, μια αλλαγή της ατομοκρατικής και ωφελμιστικής νοοτροπίας και την έμπνευση για τη

δημιουργία ενός άλλου πολιτισμού, που θα έχει στον πυρήνα του την ετερότητα ως άξονα αναφοράς ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία, στην πορεία της ώσμωσης μεταξύ τους (Γιαγκάζογλου,2013).

Οι πολιτισμικές διαφορές ασφαλώς και πρέπει να εξεταστούν, με κριτήριο το γεγονός ότι οι εθνοτικές ομάδες αποτελούν μέρος της ευρύτερης κοινότητας. Αν και οι δημοσιογραφικοί οργανισμοί δηλώνουν την ηθική δέσμευσή τους για κάλυψη των εθνοτικών μειονοτήτων, εντούτοις μένει ν' αποδειχθεί στην πράξη ότι οι ειδήσεις σχετικά με τις εθνοτικές μειονότητες, σε χώρες όπως αυτές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα πάψουν να αναπαράγουν πρακτικές περιθωριοποίησης και στερεότυπα (Whitehouse, 2009). Ο προσδιορισμός του περιεχομένου και των θεμελιωδών αρχών μιας παγκόσμιας δεοντολογίας στη βάση μιας κοσμοπολίτικης ηθικής, θα μπορούσε ίσως να επαναπροσδιορίσει τις ιδέες της κοινωνικής ευθύνης και του μέλλοντος της ηθικής της δημοσιογραφίας και να συμβάλλει στην οικοδόμηση ενός νέου, τολμηρού και περιεκτικότερου δεοντολογικού πλαισίου μέσα σ' έναν πλουραλιστικό κόσμο (Ward,2009:305-305).

2.2. Η διαμόρφωση κλίματος σεβασμού της πολιτισμικής ετερότητας στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και ο ρόλος των Μέσων στην ανάδειξη διαπολιτισμικών προσεγγίσεων

Τα παγκόσμια και εγχώρια μέσα ενημέρωσης εστιάζουν συχνά στη συζήτηση μεταξύ της ελευθερίας του λόγου και της θρησκευτικής ελευθερίας, ως στοιχείου πολιτισμικής ταυτότητας. Οι Ευρωπαίοι ωστόσο δεν μπορούν να μένουν με την εικόνα ενός απρόσιτου «Άλλου», έχοντας τη λανθασμένη εντύπωση πως οι μουσουλμάνοι θέλουν να αντιμετωπίζονται διαφορετικά, ότι θέλουν να εξαιρεθούν από την ελευθερία του λόγου που επηρεάζει τους πολίτες των δυτικών χωρών, ότι οι θρησκευτικές τους ευαισθησίες πρέπει να κριθούν με διαφορετικά πρότυπα. Όλα αυτά φαίνονται να απέχουν από την αλήθεια. Σε σχέση με τις όποιες προσπάθειες κυβερνήσεων να χειραγωγήσουν τους χιλιάδες

μουσουλμάνους, το κίνητρο που οδήγησε συχνά πολλούς από αυτούς να βγουν στους δρόμους φαίνεται να εντοπίζεται στην ανάγκη και το δικαίωμά τους ν' αντιμετωπίζονται ισότιμα (Hussain, 2007).

Τόσο η απολυτοποίηση του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης, όσο και ο ακραίος πολιτισμικός σχετικισμός οδηγούν σε ηθικά αδιέξοδα και υποσκάπτουν τις προσπάθειες πολιτισμικής ώσμωσης και αποδοχής του «Άλλου» (Μουζέλης, 2006). Το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης - όπως και κάθε άλλο δικαίωμα - φαίνεται να χάνει την απόλυτη διάστασή του, μπροστά στο δικαίωμα του καθενός να απαιτεί το σεβασμό των θρησκευτικών του πεποιθήσεων που συγκροτούν τον πυρήνα της ατομικής και πολιτισμικής του ταυτότητας. Άλλωστε αξίζει να σημειωθεί ότι αυτοί που απολυτοποιούν το δικαίωμα στην ελευθερία του λόγου, συμβαίνει συχνά να καταστρατηγούν αυτή την αρχή όταν θίγονται τα δικά τους συμφέροντα. Το πολίτευμα της δημοκρατίας, μέγιστη κατάκτηση για τον άνθρωπο και τις σύγχρονες κοινωνίες, είναι αυτό που απαιτεί συνεχή εγρήγορση, ανανέωση της σκέψης μας, κριτικό και αυτοκριτικό αναστοχασμό και διαμόρφωση κλίματος αμοιβαίας ανοχής και συνεννόησης που θα αποκηρύσσει ακραίες και μισαλλόδοξες νοοτροπίες και συμπεριφορές (Ράμμος, 2015). Οι ηθικές καταβολές των δημοσιογράφων ίσως ποικίλουν σημαντικά μεταξύ των ειδησεογραφικών οργανισμών κι ακόμη περισσότερο μεταξύ των κοινωνιών (Plaisance et al., 2012:644-646). Ωστόσο δημοσιογράφοι χωρών της Δύσης, όπως η Ελλάδα, λειτουργούν σε κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από πληθυσμιακή και πολιτισμική ανομοιογένεια και ο δημοσιογραφικός λόγος οφείλει να μην είναι αφοριστικός και υπεραπλουστευτικός, αλλά να στέκεται απέναντι σε ισοπεδωτικές πρακτικές ξενοφοβίας και δημιουργίας ισλαμοφοβικού κλίματος (Shehata, 2007).

Στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή την ενημέρωσης - με το διαδίκτυο να ενισχύει και να διευρύνει τις υπερεθνικές ροές και τις δυνατότητες διασυνοριακής δραστηριότητας και πολιτισμικής αλληλόδρασης - αναδεικνύεται η πολυπολιτισμικότητα, με αποτέλεσμα να εξασφαλίζεται έτσι η διαφορετικότητα και να εμπεδώνεται η δημοκρατία. Εξάλλου για να προστατευτεί η δημοκρατία θα πρέπει να προστατεύεται η διαφορετικότητα

πολιτισμών, ιδεών, θρησκευτικών πεποιθήσεων καθώς και η διαφορετικότητα των πηγών και των ΜΜΕ. Ο πολυπολιτισμικός κοινόχρηστος χώρος που προσφέρεται με τις εφαρμογές του διαδικτύου και της ψηφιακής ενημέρωσης αποτελεί πρόσβαση της πολυπολιτισμικής θρησκευτικότητας, ενώ παρέχει την ευκαιρία άμεσης επικοινωνίας και διασύνδεσης με διαφορετικές πηγές θρησκευτικού πολιτισμού. Ο ίδιος ο Χριστιανισμός, κυρίαρχη θρησκεία για τη χώρα μας και την πλειοψηφία των ευρωπαϊκών κρατών υποδοχής μουσουλμάνων μεταναστών και προσφύγων, αποδέχεται τη διαφορετικότητα των ανθρώπων και των πολιτισμών και προάγει το πολυπολιτισμικό ιδεώδες και την εξάλειψη των διακρίσεων (Πορτελάνος,2005).

3ο Κεφάλαιο

Η περιπτώσιολογική μελέτη καταγραφής από τα Μέσα της υποδοχής και φοίτησης προσφυγοπαίδων σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων(ΔΥΕΠ) σε Δημοτικά σχολεία του Πειραιά.

Για το τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας επιλέχτηκε η ενσωμάτωση ενός αφηγηματικού ρεπορτάζ, που εκπονήθηκε από τον γράφοντα, το οποίο αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο καλύφθηκε από τα Μέσα η υποδοχή και φοίτηση μαθητών προσφυγοπαίδων - τα οποία διαμένουν με τις οικογένειές τους στο Κέντρο φιλοξενίας προσφύγων Σχιστού - σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) που λειτουργούν σε Δημοτικά Σχολεία του Πειραιά. Το γεγονός μάλιστα ότι το αφηγηματικό ρεπορτάζ επικεντρώνεται στους μικρούς πρόσφυγες, που φοιτούν πλέον για δεύτερη σχολική χρονιά - το τρέχον σχολικό έτος 2017-1018 - στο 15ο Δημοτικό Νίκαιας «Μίκης Θεοδωράκης» δεν είναι τυχαίο, καθώς επιχειρεί να εστιάσει στη συνεισφορά των ΜΜΕ στη διαδικασία προβολής και ανάδειξης της θερμής υποδοχής των προσφυγοπαίδων, από τη σχολική και την ευρύτερη τοπική κοινότητα. Πρόκειται για την καταγραφή μιας διαδικασίας ένταξης προσφυγοπαίδων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα που επιχειρεί, εκτός από το να αποτυπώσει το κλίμα υποδοχής τους, να επικεντρωθεί και στο πώς η εικαστική - καλλιτεχνική πρόταση αυτών των παιδιών προάγει τις διεργασίες πολιτισμικής τους ώσμωσης με τους γηγενείς μαθητές και την τοπική κοινωνία.

Κατά τη διαδικασία προετοιμασίας και εκπόνησης του ρεπορτάζ, αρχικά επιλέξαμε ν' ασχοληθούμε με ένα πρωτότυπο και επίκαιρο κοινωνικό θέμα που αποτυπώνει τη συνάντηση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας με τον «Άλλο», επιχειρώντας να το προσεγγίσουμε με τρόπο που να αναδεικνύει το κοινωνικό και ηθικό του περιεχόμενο. Ενημερωθήκαμε σφαιρικά γύρω από το θέμα μας και εμβαθύναμε σ' αυτό, αναζητώντας και αντλώντας πληροφορίες

από το διαδίκτυο, από το σχολείο υποδοχής των προσφυγοπαίδων, αλλά και από τον πολιτιστικό χώρο στον οποίο εκτέθηκαν οι καλλιτεχνικές δημιουργίες των παιδιών.

Κατά τη διαδικασία έρευνας και συλλογής στοιχείων, συνομιλήσαμε με τους εκπαιδευτικούς των μικρών μαθητών και μαθητριών - από τους οποίους αντλήσαμε πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την πορεία ένταξης των παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, τις σχέσεις τους με τους γηγενείς μαθητές και την ευρύτερη σχολική κοινότητα - κρατήσαμε σημειώσεις, αποτυπώσαμε με τον φωτογραφικό μας φακό τα έργα των παιδιών και καταγράψαμε την υποστηρικτική στάση τόσο της σχολικής κοινότητας, όσο και της ευρύτερης τοπικής κοινωνίας. Οργανώσαμε και αξιολογήσαμε το υλικό που συλλέξαμε, διασταυρώνοντας και αξιολογώντας κάθε φορά την αξιοπιστία των πηγών μας, οι οποίες ήταν εξαιρετικά διαφωτιστικές για το ρεπορτάζ που επιμεληθήκαμε. Τηρήσαμε τον κώδικα δημοσιογραφικής δεοντολογίας, αναδεικνύοντας το θέμα μας με σεβασμό απέναντι στις πηγές μας (Fleessonn, 2000a). Όπως αναφέρει και ο Kramer(2007:24-27), επιλέξαμε ένα θέμα που κινεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη, καθώς τα αισθήματα των πρωταγωνιστών - δημιουργών αναδεικνύονται αβίαστα μέσα από τα έργα τους, που αποτελούν μια πολιτισμική πρόταση και γέφυρα επικοινωνίας στη διαδικασία «συνάντησης» και ώσμωσής τους με τον γηγενή πληθυσμό.

Η αφήγησή μας είναι μια «ιστορία με ανθρώπινο ενδιαφέρον» καθώς η παρουσία και η καλλιτεχνική έκφραση των πρωταγωνιστών της έχει βάθος και διάρκεια, η οποία αποτυπώνεται στο παρόν και συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας πολιτισμικής ώσμωσης, για το μέλλον (Βασιλειάδου,2017). Αποτελεί μια ιστορία η οποία ανεξάρτητα από το πληροφοριακό της βάρος και καθώς τοποθετεί τη λειτουργία της στο επίπεδο της εμπειρίας του αναγνώστη, αποσκοπεί με την αλήθεια της να διεγείρει την περιέργεια και να προκαλέσει συγκίνηση στον αναγνώστη, ο οποίος έτσι ερμηνεύει τη δική του εμπειρία ως μέρος της συλλογικής. Είναι μια ιστορία που αφορά στο παρόν της ελληνικής πολυπολιτισμικής πραγματικότητας, καθώς το παρόν είναι ο χρόνος της επικαιρότητας, της δράσης και της πρωτοβουλίας (Μπακουνάκης,2014:18-19).

Καθώς το αφηγηματικό ρεπορτάζ που εκπονήσαμε εμπεριέχει πολυμεσικά στοιχεία (φωτογραφίες και βίντεο), δεν δίνει ένα μόνο επίπεδο του τόνου και του γενικού πλαισίου - χαρακτηριστικών που συμβάλλουν καθοριστικά στην καλύτερη εστίαση και σαφήνεια της είδησης - αλλά προσφέρει επιπλέον επίπεδα. Οι φωτογραφίες που περιέχει συμβάλλουν στην εστίαση και στην αποσαφήνιση, αφού περιέχουν και το γενικό πλαίσιο του χώρου και τον συγκινησιακό τόνο της είδησης εμπλουτίζοντάς την ταυτόχρονα. Τόσο οι φωτογραφίες του άρθρου, όσο και το βίντεο μεταφέρουν αυτούσια την αίσθηση του χώρου και του συναισθήματος στον αναγνώστη του άρθρου, δίνοντάς του την αίσθηση ότι είναι μάρτυρας του τόνου και του γενικού πλαισίου. Άλλωστε οι φωτογραφίες και το βίντεο με τα παιδιά να τραγουδούν μπορούν να διευκολύνουν το κοινό να φτάσει σε ένα νέο επίπεδο κατανόησης, που ξεπερνά το απλό κείμενο καθώς «μεταφέρει» το κοινό στον τόπο της είδησης και αντικαθιστά τα μάτια και τα αυτιά του (Kolodzy,2015: 169-202).

3.1. Η συνεισφορά των ΜΜΕ στη διαδικασία «ανάγνωσης» αυτής της εμπειρίας από τους γηγενείς μαθητές και τις σχολικές κοινότητες υποδοχής

Οι πολιτισμοί δεν είναι στατικοί, αλλάζουν και εξελίσσονται όπως ένα «ζωντανός οργανισμός», μέσα από τις διαπολιτισμικές συναντήσεις. Σε μια πολιτισμική αγωγή, που είναι απαραίτητη για την άρση και την απάλειψη προκαταλήψεων και στερεοτύπων, θα πρέπει να αναπτυχθούν στρατηγικές που θα τονίσουν ότι μια ολοκληρωμένη πολιτισμική εξέλιξη καθίσταται δυνατή μόνο όταν ο «Δικός» μας πολιτισμός συναντιέται με τον «Άλλο» πολιτισμό προωθώντας τη συμβίωση ώστε να αποκλείσουμε την αποξένωση. Στα συμφραζόμενα μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, όπως είναι και η ελληνική, πρέπει πολύ περισσότερο να ασχοληθούμε και να αγγίξουμε τον «Άλλο», ώστε να μάθουμε να κατανοούμε τους εαυτούς μας και τους άλλους καλύτερα. Το «Άλλο» δεν είναι το εξωτικό, το πρωτόγονο ή όποιος άλλος διακριτικός

χαρακτηρισμός, αλλά η διαφορετικότητα σ' όλες τις καθημερινές μορφές και εκφάνσεις αντιμετώπισης της ζωής. Εξάλλου μόνο σ' εκείνους που δεν αισθάνονται ασφαλείς και σίγουροι, μέσα στη δική τους πολιτισμική ταυτότητα, ευδοκμεί ο πολιτισμικός ρατσισμός (Αζίζι-Καλατζή, Ζώνιου-Σιδέρη και Βλάχου,1996).

Ο βαθμός επιρροής από τα ΜΜΕ βρίσκεται σε συνάρτηση με το κατά πόσο το ακροατήριο έχει τη δυνατότητα να προσλαμβάνει το μήνυμα και να το «καταναλώνει» κριτικά. Αυτό εξαρτάται προσωπικά από το κοινό, ως δέκτη του μηνύματος, από τις εμπειρίες του και από την τοποθέτησή του απέναντι στα Μέσα. Εξαρτάται όμως και από το επίπεδο της πολιτισμικής διαμόρφωσης της κοινωνίας στην οποία απευθύνονται τα Μέσα και από το θεσμικό πλαίσιο των Μέσων, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας αλληλεπίδρασης. Αυτό συμβαίνει καθώς τα ΜΜΕ αντανakλούν σε μεγάλο βαθμό τα πολιτιστικά πρότυπα, τα οποία όμως και διαμορφώνουν. Δεν μπορούμε να αποδεχθούμε ότι τα παιδιά και γενικότερα οι νέοι άνθρωποι διαμορφώνουν χαρακτήρα, αξίες και καταναλωτική συνείδηση μόνο από τα Μέσα, καθώς πρόκειται για μια διαπαιδαγωγική διαδικασία που είναι πολύπλευρη και στην οποία εμπλέκονται η εκπαίδευση, η οικογένεια, οι κοινωνικές σχέσεις και μέσα σε αυτά και τα ΜΜΕ (Ντάβου,2005).

Οι σημαντικές μεταβολές στη σύνθεση των σχολικών τάξεων, με τα ολοένα και περισσότερα παιδιά να προέρχονται από οικογένειες με διαφορετικό εθνοπολιτισμικό υπόβαθρο και αφετηρία, υπαγορεύουν την ανάγκη στους εκπαιδευτικούς να αναζητούν διαρκώς νέες πηγές, μεθόδους και στρατηγικές διδασκαλίας που να προωθούν αποτελεσματικά την αποδοχή της πολιτισμικής ετερότητας. Αν και η χρήση του διαδικτύου δεν αποτελεί πανάκεια στην ανάπτυξη διαπολιτισμικών διαστάσεων και σχέσεων αποδοχής της ετερότητας στο χώρο της εκπαίδευσης, ωστόσο οι δυνατότητες που παρέχει με τη χρήση των πολυμέσων, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τη συνομιλία (chat), την αναζήτηση και ανάγνωση - σε ψηφιακές ειδησεογραφικές πλατφόρμες - άρθρων και δημοσιευμάτων που προάγουν την πολιτισμική ώσμωση, μέσα και από διάφορες ομάδες συζήτησης στο διαδίκτυο (e-groups) ή μέσω της εξ

αποστάσεως μάθησης (e-learning) θα μπορούσαν ενδεχομένως να διευκολύνουν σημαντικά την επίτευξη των στόχων της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και να εμπλουτίσουν τη βιωματική αλληλεπίδραση μεταξύ των παιδιών μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας (Εαγγέλου,2007).

Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερα σχολεία ασχολούνται με τη δημιουργία μαθητικών εντύπων. Σε μια εποχή που τα παιδιά κατακλύζονται από πλήθος οπτικοακουστικών ερεθισμάτων κι όπου η αναζήτηση και ο διαμοιρασμός της πληροφορίας γίνονται γρήγορα, η δημιουργία ενός προσεγμένου, καλαίσθητου - σε έντυπη αλλά και σε ηλεκτρονική μορφή - εντύπου, μπορεί ίσως να συμβάλλει στην πολιτισμική ώσμωση γηγενών και αλλοδαπών μαθητών δίνοντάς τους την ευκαιρία να δημιουργήσουν από κοινού, να επικοινωνήσουν, αλλά και να λειτουργήσουν ως πολλαπλασιαστές και διαμεσολαβητές μεταξύ των γονέων τους και της ευρύτερης τοπικής κοινωνίας σε μια προσπάθεια αλληλοκατανόησης και αποδοχής της ετερότητας. Ο κοινωνικός αντίκτυπος από την προβολή - μεταξύ άλλων - και θεμάτων, κειμένων και εικαστικών δημιουργιών που προβάλλουν τη διαδικασία πολιτισμικής ώσμωσης παιδιών με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία, προς την τοπική κοινωνία, μέσω της δημοσίευσης του σχολικού εντύπου - εκτός από την ιστοσελίδα του σχολείου - στην τοπική εφημερίδα ή στο ραδιόφωνο, θα μπορούσε να λειτουργήσει ευεργετικά, διευκολύνοντας και επιταχύνοντας τη διαδικασία συνάντησης και αποδοχής του «Άλλου» από όλα τα μέλη της σχολικής και της ευρύτερης τοπικής κοινότητας (Χριστοδούλου-Γκλιάου,2007). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην απονομή των βραβείων του 14^{ου} Διαγωνισμού Μαθητικών Εντύπων των «ΝΕΩΝ» - εκδήλωση που ήταν αφιερωμένη στην καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας - βραβεύτηκαν το Γυμνάσιο Αγίου Κωνσταντίνου Αργινίου για το μαθητικό έντυπο «school λύκοι» και το 5^ο Λύκειο Νίκαιας για το μαθητικό έντυπο «Αναζητήσεις» με το «Βραβείο κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας» για Γυμνάσιο και Λύκειο, αντίστοιχα (Χαραλαμπίκης και Σαλτού, 2007).

Οι μεγάλες εφημερίδες και τα μεγάλα τηλεοπτικά δίκτυα, προσαρμοζόμενα στη σύγχρονη πολυπολιτισμική πραγματικότητα, στις ραγδαίες εξελίξεις και

στις αλλαγές που συντελούνται στον τρόπο διάχυσης της πληροφορίας, έσπευσαν να αξιοποιήσουν τα νέα μέσα διατηρώντας ιστοσελίδες και να υιοθετήσουν πρακτικές διαφόρων μορφών συμμετοχής του κοινού τους, τόσο σε επίπεδο σχολιασμού, όσο και σε επίπεδο παραγωγής πρωτότυπου ενημερωτικού υλικού. Ωστόσο παραμένει ζητούμενο το αν τελικά η επικοινωνιακή αφθονία που προκύπτει, θα παράσχει την ευκαιρία για τη γέννηση ενός δημοκρατικού - πλουραλιστικού κινήματος ενημέρωσης που θα προωθή την πολιτισμική πολυφωνία και θα εμπεριέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που συνιστούν την καλή δημοσιογραφία, δηλαδή την διαφάνεια, την εντιμότητα και τη δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης σε όλους (Ρουμελιώτου, 2012).

3.2. Το κοινωνικό και ειδησεογραφικό ενδιαφέρον της ώσμωσης ατόμων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία στην ψηφιακή εποχή

Το ερώτημα είναι αν, η εκπόνηση και δημοσίευση αφηγηματικών ρεπορτάζ για τις διεργασίες κοινωνικής ένταξης αλλοδαπών και προσφύγων καθώς και η προβολή της καλλιτεχνικής - πολιτιστικής πρότασης ατόμων και ομάδων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία και ταυτότητα από την ελληνική, ισχυροποιεί τον ρόλο των Μέσων ως εργαλείων αφύπνισης και κινητοποίησης προκειμένου να επιλυθούν ανθρωπιστικά προβλήματα, να προβληθεί η πολιτιστική πρόταση του «Άλλου», να επιτευχθεί η ευαισθητοποίηση και να διευκολυνθεί η αλληλοκατανόηση και η πολιτισμική ώσμωση μεταξύ του γηγενή πληθυσμού και ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία. Ο (Χαλαβατζής, 2016) υποστηρίζει, σχετικά με το προσφυγικό ζήτημα, ότι υπάρχει στροφή 180 μοιρών σε ό,τι αφορά στην προβολή του από τα Μέσα. Παραθέτει στοιχεία έρευνας της Public Issue που πραγματοποιήθηκε τον

Φεβρουάριο του 2016, σύμφωνα με τα οποία το 84% των Ελλήνων συμπαθούν τους πρόσφυγες και το 67% θρέφει θετικά συναισθήματα γι' αυτούς. Θεωρεί μάλιστα ότι η ευαισθητοποίηση και ο εθελοντισμός οφείλονται και στην επίδραση θετικών δημοσιευμάτων για τους πρόσφυγες, ενώ καταλήγει λέγοντας πως φαίνεται ότι η χρήση των Μέσων - ως εργαλείων κινητοποίησης για την επίλυση ανθρωπιστικών προβλημάτων - έχει θετικά αποτελέσματα στην ελληνική κοινή γνώμη.

Την Τρίτη 31 Ιανουαρίου 2017 το 15ο Δημοτικό Σχολείο Νίκαιας «Μίκης Θεοδωράκης» υποδέχτηκε 29 παιδιά προσφύγων από το Αφγανιστάν - το τρέχον σχολικό έτος λόγω των συνεχόμενων προσφυγικών ροών ο αριθμός τους έχει ανέλθει στα 38 - προκειμένου να φοιτήσουν στη Δομή Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων(ΔΥΕΠ), που ιδρύθηκε για να λειτουργήσει στη συγκεκριμένη σχολική μονάδα. Στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά ορίστηκαν από το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων τρία σχολεία, στους Δήμους Νίκαιας, Περάματος και Κερατσινίου - Δραπετσώνας, προκειμένου να φοιτήσουν σ' αυτά προσφυγόπαιδα από το Κέντρο φιλοξενίας προσφύγων Σχιστού το οποίο λειτουργεί στις εγκαταστάσεις του πρώην στρατοπέδου Στεφανάκη. Στο 5ο Δημοτικό Σχολείο Κερατσινίου η υποδοχή των προσφυγοπαίδων έγινε την Τετάρτη 1 Φεβρουαρίου, ενώ στο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ικονίου στο Πέραμα η υποδοχή των παιδιών έγινε την Πέμπτη 2 Φεβρουαρίου 2017.

Σε άρθρο της με τίτλο: «Το 5ο Δημοτικό Κερατσινίου αγκαλιάζει τα προσφυγόπουλα», δημοσιευμένο στις 23/1/2017 στην Εφημερίδα των Συντακτών <http://www.efsyn.gr/arthro/5o-dimotiko-keratsiniou-anoigei-agkalia-gia-ta-prosfygopoula> η Χριστίνα Παπασταθοπούλου, καταγράφει την ομόθυμη βούληση της δημοτικής αρχής και όλων των μελών της σχολικής και τοπικής κοινωνίας να καλωσορίσουν τα προσφυγόπουλα στη σχολική μονάδα, να τα «αγκαλιάσουν» και να τα στηρίξουν. Λίγους μήνες αργότερα, η ίδια δημοσιογράφος επανέρχεται στο θέμα των προσφυγόπουλων και σε σχετικό άρθρο της - επίσης στον διαδικτυακό τόπο <http://www.efsyn.gr/arthro/giorti-gia-ta-prosfygopoula-sto-keratsini> - με τίτλο: «Γιορτή για τα προσφυγόπουλα

στο Κερατσίνι», αναφέρεται σε γιορτή προς τιμήν των προσφυγόπουλων του 5ου Δημοτικού Κερατσινίου και του 2ου Γυμνασίου Δραπετσώνας, που διοργανώθηκε από τη Δημοτική αρχή την Πέμπτη 1 Ιουνίου στο πολιτιστικό κέντρο «Αντ. Σαμαράκης».

Ωστόσο δεν επικράτησε το ίδιο θετικό κλίμα και στο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ικονίου στο Πέραμα, όπου και παρατηρήθηκαν ακραίες ξενοφοβικές αντιδράσεις τόσο κατά την ημέρα υποδοχής των προσφυγόπουλων στο σχολείο, όσο και στη συνέχεια όπου εκδηλώθηκε η επιθυμία γονέων γηγενών μαθητών και μαθητριών της σχολική μονάδας να μεταγράψουν σε άλλα σχολεία τα παιδιά τους. Ενδεικτικά παραθέτουμε το άρθρο του Απόστολου Λακασά, με τίτλο: «Τεταμένη ατμόσφαιρα στο Πέραμα» στην ηλεκτρονική έκδοση της «Καθημερινής» <http://www.kathimerini.gr/894622/article/epikairothta/ellada/tetamenh-atmosfaira-sto-perama>, στο οποίο και αναφέρεται στην εκδήλωση επιθυμίας, εκ μέρους γονέων γηγενών μαθητών για μαζικές μετεγγραφές, αλλά και την αμετακίνητη θέση του Υπουργείου Παιδείας και των στελεχών του στο θέμα της ομαλής ένταξης των προσφυγοπαίδων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Επίσης το άρθρο της Νικολέτας Παπάζογλου στον διαδικτυακό τόπο <http://www.cnn.gr/news/ellada/story/65674/dimotiko-peramatos-oi-misoi-goneis-zitoyn-metagrafi-logo-prosfygopoylon>, που φέρει τον τίτλο: «Δημοτικό Περάματος: Οι μισοί γονείς ζητούν μεταγραφή λόγω προσφυγόπουλων», αναφέρεται στις πρωτοφανείς εικόνες διακρίσεων και ρατσιστικής συμπεριφοράς που εκδηλώθηκαν κατά την ημέρα υποδοχής των προσφυγόπουλων στο Δημοτικό Σχολείο του Περάματος.

Το αρνητικό κλίμα και οι αντιδράσεις κάποιων που σημειώθηκαν στο σχολείο του Περάματος τον Φεβρουάριο του 2017, παραφωνία στη διαδικασία αποδοχής και στήριξης των παιδιών από τα άλλα δύο Δημοτικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά, μεταδόθηκαν από τα Μέσα εθνικής εμβέλειας και από τα τοπικά. Αξίζει όμως να επισημανθεί, ότι όπως πληροφορηθήκαμε, κατά το τρέχον σχολικό έτος 2017-2018 τα προσφυγόπουλα και των τριών σχολικών μονάδων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Πειραιά - τις οποίες εξετάζουμε - φοιτούν κανονικά και παρακολουθούν χωρίς προβλήματα τα

μαθήματά τους, στις Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων που λειτουργούν στα τρία σχολεία.

Η επιλογή ωστόσο του συντάκτη της παρούσας εργασίας, να κάνει μια εκτενέστερη αναφορά στην υποδοχή - αποδοχή και ομαλή ένταξη μικρών μαθητών προερχόμενων από το Αφγανιστάν, στο 15ο Δημοτικό Σχολείο Νίκαιας δεν είναι τυχαία, καθώς ο ίδιος αποτελεί μέλος της τοπικής κοινωνίας και είχε την ευκαιρία να βιώσει από κοντά αυτή την εμπειρία. Σύσσωμη λοιπόν η σχολική κοινότητα (εκπαιδευτικοί, γονείς, μαθητές και μαθήτριες) του 15ου Δημοτικού Σχολείου Νίκαιας αλλά και γειτονικών Γυμνασίων και Λυκείων, υποδέχτηκαν τους νέους μαθητές που έφτασαν με λεωφορείο συνοδευόμενοι από εθελοντές της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε για τους πρόσφυγες. Στην υποδοχή των μικρών μαθητών παραβρέθηκαν εκπρόσωποι του Υπουργείου Παιδείας, της τοπικής αυτοδιοίκησης, συλλογικότητες, εκπρόσωποι εκπαιδευτικών και πολιτιστικών φορέων. Το γεγονός καλύφθηκε από τηλεοπτικά κανάλια εθνικής εμβέλειας, από εφημερίδες - στην έντυπη και ηλεκτρονική τους έκδοση - και ιστοσελίδες τοπικών και υπερτοπικών μέσων.

Άλλωστε η σημασία των Μέσων, για τη διατήρηση και ενδυνάμωση των κοινοτικών δεσμών, έχει να κάνει με την καθημερινότητα και την τοπική κοινότητα, καθώς από την μεταφορά της τοπικής καθημερινότητας και την αναπαραγωγή των πολιτισμικών διεργασιών και ζυμώσεων τα τοπικά, τα υπερτοπικά και τα εθνικά - θα προσθέταμε - μέσα με την διευρυμένη τους επιρροή, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της αίσθησης κοινότητας και της αίσθησης άμεσης και ταυτόχρονης κατανάλωσης και συμμετοχής στις εξελίξεις και στα κοινωνικά δρώμενα (Γεωργίου,2007:179-182).

Εικόνα 3.1 Από την υποδοχή των προσφυγοπαίδων στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας. Φωτογραφία: Άγγελος Καλοδούκας. Πηγή: <https://left.gr/news/kalos-ilthate-i-ypodohi-ton-prosfygooylon-sto-15o-dimotiko-nikaias-me-ton-fako-toy-leftgr> [πρόσβαση 30/3/2018].

Στην εκδήλωση για την υποδοχή των προσφυγοπαίδων είχαμε την ευκαιρία να παραβρεθούμε και παλιοί απόφοιτοι του σχολείου, και να διαπιστώσουμε το κλίμα αποδοχής, στήριξης και ενίσχυσης των παιδιών, που επικράτησε από την πρώτη ημέρα ένταξής τους στο σχολείο υποδοχής και γενικότερα στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Εικόνα3.2 Από την υποδοχή των προσφυγοπαίδων στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας. Φωτογραφία. Πηγή:<http://news247.gr/eidiseis/koinonia/mpalonia-kai-agaph-gia-25-prosfygooyla-sto-15o-dhmotiko-nikaias.4505673.html> [πρόσβαση 30/3/2018].

Επικοινωνώντας με τη διεύθυνση του σχολείου και τους εκπαιδευτικούς πληροφορηθήκαμε για την - επί σειρά ετών - συνεργασία τους με πανεπιστημιακό πρόγραμμα για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, στα πλαίσια του οποίου υλοποιήθηκαν επιμορφωτικές δράσεις για τα μέλη της σχολικής

κοινότητας καθώς και δράσεις ευαισθητοποίησης των μαθητών και μαθητριών του σχολείου, γεγονός που εξηγεί και την διαμορφωμένη πολυπολιτισμική κουλτούρα της σχολικής μονάδας.

Η μητρική γλώσσα των νέων μαθητών και μαθητριών είναι η γλώσσα Φαρσί και την ημέρα υποδοχής τους υπήρχε διερμηνέας που συνέβαλε σημαντικά στην επικοινωνία, καθώς υποτυπώδης επικοινωνία στην Αγγλική γλώσσα μπορούσε να γίνει μόνο με ελάχιστα από τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά. Στην αίθουσα εκδηλώσεων του σχολείου, αφού έγινε κι επίσημα η υποδοχή των παιδιών από τον Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Παιδείας, τον Διευθυντή, τους εκπαιδευτικούς, τους γηγενείς μαθητές και τους γονείς τους, τα προσφυγόπουλα ανταποδίδοντας το μουσικό καλωσόρισμα της χορωδίας του σχολείου· τραγούδησαν το τραγούδι «Σαν τον Καραγκιόζη», του Διονύση Σαββόπουλου.

Εικόνα 3.3 Από την υποδοχή των προσφυγόπουλων στο 15ο Δ. Σ. Νίκαιας, τα οποία τραγουδούν «Σαν τον Καραγκιόζη». Πηγή: Παπαδόπουλος, Κ.(2017)
Βάλε στη σκιά σου τούτο το παιδί που δεν έχει απόψε που να πάει που να πάει [video]
<https://www.facebook.com/papadopoylos.kostas/videos/10212379478947945/>[πρόσβαση 30/4/2018].

Προς χρήση των παιδιών και των πέντε εκπαιδευτικών τους παραχωρήθηκε το εποπτικό, αθλητικό και εκπαιδευτικό υλικό και γενικότερα όλη η υλικοτεχνική υποδομή του σχολείου. Τα παιδιά μεταφέρονται καθημερινά με λεωφορείο στο σχολείο, από και προς το Κέντρο φιλοξενίας, με την επίβλεψη συνοδών. Τα μαθήματα διεξάγονται καθημερινά από 14:00 έως και 18:00 μ.μ. ενώ οι μικροί μαθητές και οι μαθήτριες, διδάσκονται τα μαθήματα της

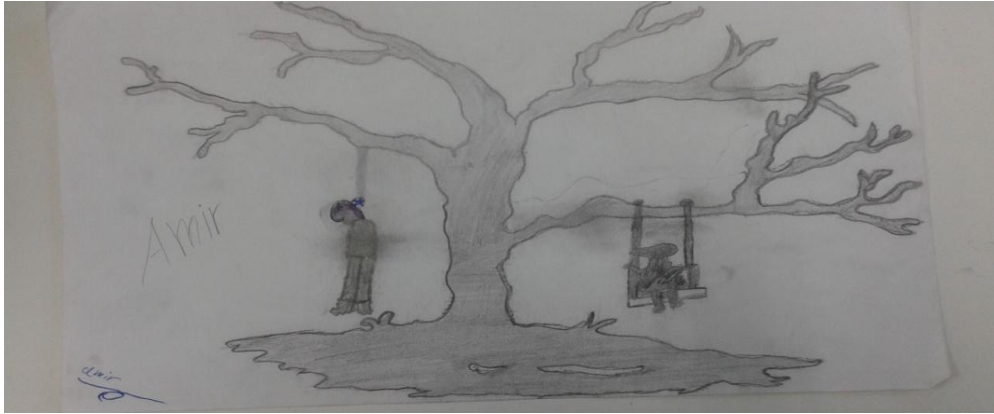
Ελληνικής γλώσσας, των μαθηματικών, της Αγγλικής γλώσσας, της φυσικής αγωγής, της αισθητικής αγωγής και της πληροφορικής, από εκπαιδευτικούς αντίστοιχων ειδικοτήτων που τοποθετήθηκαν στο σχολείο από το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Τα παιδιά χωρίστηκαν με κριτήριο κυρίως την ηλικία τους σε δύο τμήματα, ένα για τα μεγαλύτερα κι ένα για τα μικρότερα. Το τρέχον όμως σχολικό έτος 2017- 2018 τα παιδιά κατανεμήθηκαν σε τρία τμήματα για κάθε μια από τις τρεις ΔΥΕΠ που λειτουργούν στα τρία Δημοτικά σχολεία της Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Πειραιά, καθώς ο αριθμός των παιδιών αυξήθηκε αισθητά. Ας σημειωθεί ότι, όπως πληροφορηθήκαμε από την ανάρτηση σχετικής απόφασης του Υπουργείου Παιδείας στο διαδίκτυο, στο Κέντρο φιλοξενίας προσφύγων του Σχιστού αλλά και σε κάθε Κέντρο φιλοξενίας έχουν αποσπαστεί και τοποθετηθεί δύο μόνιμοι εκπαιδευτικοί που έχουν τον ρόλο του συντονιστή εκπαίδευσης. Οι συντονιστές αυτοί συνεργάζονται καθημερινά με τους διευθυντές των σχολικών μονάδων (Δημοτικών σχολείων και Γυμνασίων) στα οποία λειτουργούν Δομές Υποστήριξης και Εκπαίδευσης Προσφύγων, καθώς επίσης και με τους υπεύθυνους για τη λειτουργία των ΔΥΕΠ εκπαιδευτικούς. Επίσης οι συντονιστές διαμεσολαβούν μεταξύ του σχολείου και των γονέων των μαθητών/τριών, για θέματα που αφορούν στην πρόοδο και στη συμμετοχή των παιδιών σε πολιτιστικές δράσεις και εκδηλώσεις.

Σε όλες τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις που υλοποιήθηκαν στο 15ο Δημοτικό σχολείο Νίκαιας, το πρώτο σχολικό έτος φοίτησης των παιδιών 2016-2017 (Μουσικές παραστάσεις της Κρατικής Ορχήστρας Αθηνών, θεατρική παράσταση για παιδιά από την θεατρική ομάδα «Αερόπλοιο», εκπαιδευτικά προγράμματα της Ύπατης Αρμοστείας για τους πρόσφυγες, αθλητικά και πολιτιστικά δρώμενα με αφορμή τη λήξη της σχολικής χρονιάς κ.λ.π.) συμμετείχαν όλοι οι μαθητές της σχολικής μονάδας, γηγενείς και αλλοδαποί. Το τρέχον σχολικό έτος 2017-2018 τα προσφυγόπουλα έχουν ήδη παρακολουθήσει εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, θεατρική παράσταση και έχουν ενταχθεί - όπως πληροφορηθήκαμε από τους δασκάλους τους - σε όλα τα πολιτιστικά και αθλητικά δρώμενα που δρομολογήθηκαν και θα

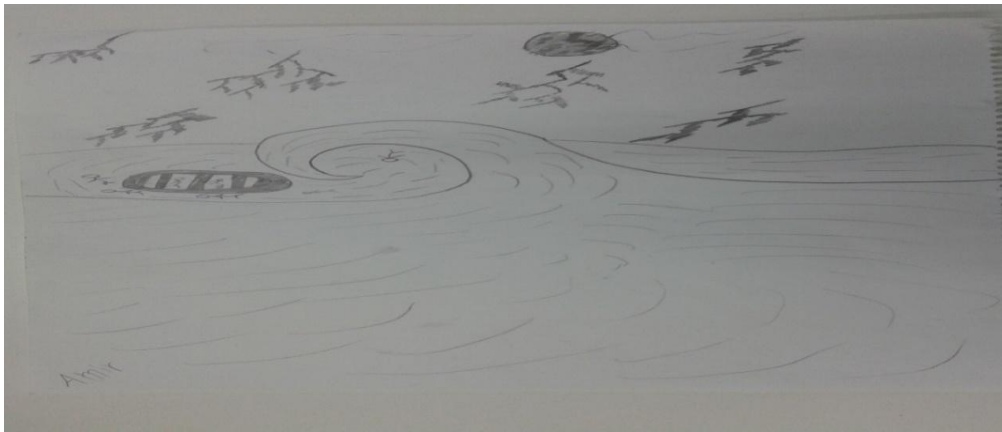
παρουσιαστούν σταδιακά μέχρι τη λήξη του σχολικού έτους, από κοινού με τους γηγενείς μαθητές της σχολικής μονάδας.

Καθώς μάλιστα οι περισσότερες από αυτές τις εκδηλώσεις που υλοποιήθηκαν την περσινή σχολική χρονιά ήταν ανοιχτές για το κοινό, δόθηκε σε όλους μας η δυνατότητα να τις παρακολουθήσουμε και να συνομιλήσουμε με τους εκπαιδευτικούς που εμπνεύστηκαν και στήριξαν αυτές τις δράσεις. Άλλωστε την καλύτερη ανατροφοδότηση για τους εκπαιδευτικούς και για όλα εμάς τα μέλη της τοπικής κοινωνίας που παρακολουθούμε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον την πορεία ένταξης των προσφυγοπαίδων στο 15ο Δημοτικό Σχολείο Νίκαιας, και ως εκ τούτου στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, σε ότι αφορά το πώς οι μικροί πρόσφυγες βίωσαν την εμπειρία φοίτησής τους στη ΔΥΕΠ του σχολείου, αποτελούν τα έργα ζωγραφικής τους που εκτέθηκαν στα πλαίσια Αθλητικών - Πολιτιστικών εκδηλώσεων με την ονομασία "Σχολικός ΠειραιΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ" σχολείων της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά, στο Αθλητικό Κέντρο «Πλάτων» του Δήμου Νίκαιας, από 17 έως 19 Μαΐου 2017. Τα έργα εκτέθηκαν και κατά τη διάρκεια των πολιτιστικών εκδηλώσεων του σχολείου φοίτησής τους, ανοικτών για το κοινό, που υλοποιήθηκαν τον Ιούνιο του 2017 και εξακολουθούν να κοσμούν τις αίθουσες του διδακτηρίου. Σε όλα τα προσφυγόπουλα δόθηκαν αναμνηστικά διπλώματα για την συμμετοχή, με τα έργα τους, στις πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Τα παιδιά έχουν τον τρόπο να εκφράζονται καλλιτεχνικά δημιουργώντας έργα ζωγραφικής, που αποτυπώνουν τα βιώματα και τα συναισθήματά τους. Οι φωτογραφίες με τη σειρά τους διευκολύνουν τον αναγνώστη να μεταφερθεί στο σκηνικό της είδησης με αποτελεσματικότερο τρόπο, αφού του προσφέρουν μια πιο άμεση εικόνα σχετικά με το τι συνέβη και το πώς αισθάνθηκαν οι πρωταγωνιστές (Kolodzy, 2015: 213). Για το λόγο αυτό παραθέτουμε μια σειρά φωτογραφιών με τα έργα των προσφυγόπουλων, στις οποίες αρχικά αποτυπώνονται οι εμπειρίες των παιδιών και των οικογενειών τους από τον πόλεμο, το ταξίδι από την πατρίδα τους προς τις ελληνικές ακτές και την είσοδό τους στην Ευρώπη.

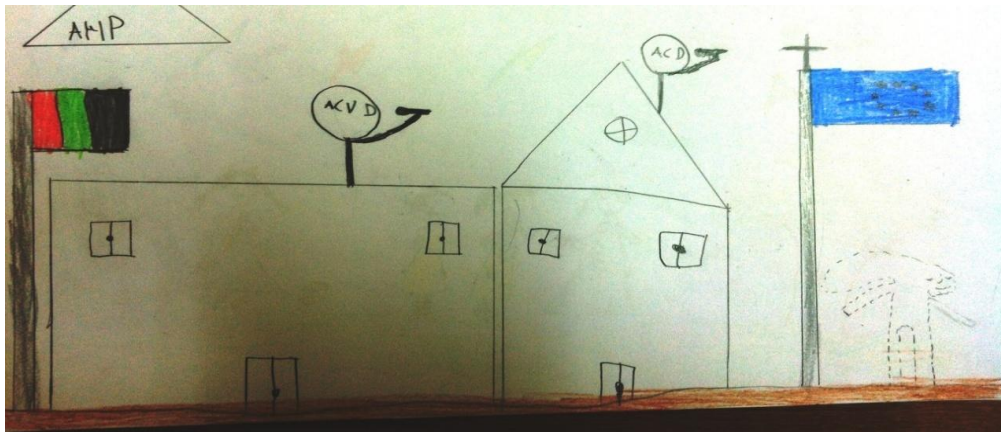
Εικόνα3.4 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Εικόνα3.5 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Εικόνα3.6 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Εικόνα3.7 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Από τις δασκάλες των παιδιών, πληροφορηθήκαμε ότι κάθε παιδί κουβαλάει το βάρος των τραυματικών εμπειριών του πολέμου, του ξεριζωμού, του εξοντωτικού ταξιδιού με αποκορύφωμα τις βάρκες που βούλιαζαν στο Αιγαίο και βέβαια της απώλειας αγαπημένων προσώπων. Μας εξήγησαν πόσο ευεργετική είναι για τα παιδιά η φοίτησή τους στο σχολείο, καθώς αποτελεί ένα ευχάριστο και δημιουργικό διάλειμμα και διέξοδο από την μονότονη καθημερινότητα που βιώνουν στο Κέντρο φιλοξενίας, όπου διαμένουν με τους γονείς και τα αδέρφια τους. Με ενθουσιασμό, όπως μάθαμε, συμμετείχαν τα παιδιά στο εργαστήριο ζωγραφικής που λειτούργησε στο πλαίσιο των μαθημάτων και είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργήσουν περισσότερα από πενήντα έργα, τα οποία και εκτέθηκαν. Όλα τα έργα της ομάδας των μικρών καλλιτεχνών εντυπωσίασαν τους επισκέπτες, ενώ στον γράφοντα δόθηκε η ευκαιρία να πληροφορηθεί από τους δασκάλους ότι με τα σκίτσα τους τα παιδιά βοηθούσαν τους εκπαιδευτικούς - στην προσπάθειά τους να αποδώσουν με εικόνα μια λέξη ή μια έννοια - αφού η επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτικών και προσφυγόπουλων, κυρίως τις πρώτες εβδομάδες, ήταν μια δύσκολη διαδικασία. Τα περισσότερα παιδιά δεν είχαν φοιτήσει σε σχολείο, ούτε στην χώρα τους, δεν μιλούσαν αγγλικά και διερμηνέας διατέθηκε μόνο για την πρώτη ημέρα της υποδοχής τους στο σχολείο.

Με το ταλέντο τους στη ζωγραφική, με τη φαντασία και την πρωτοτυπία στη σκέψη τους, αποτυπώνουν την εμπειρία τους από τη φρίκη του πολέμου και του

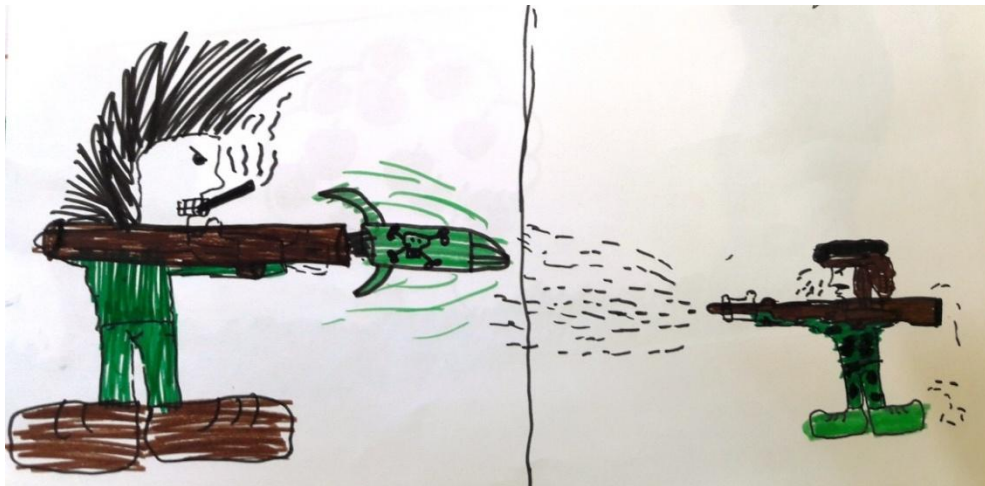

ξεριζωμού με αποπλιστικό τρόπο και χτίζουν γέφυρες επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης με τους γηγενείς μαθητές του Ολοήμερου προγράμματος, με τους οποίους παίζουν και συνυπάρχουν αρμονικά και δημιουργικά, από την πρώτη κιόλας ημέρα φοίτησής τους στο σχολείο, αναπτύσσοντας έτσι μια δυναμική ώσμωσης και αλληλοαποδοχής που λειτουργεί πολλαπλασιαστικά για όλα τα μέλη της σχολικής και της ευρύτερης τοπική κοινωνίας. Μάλιστα κατά το τρέχον σχολικό έτος 2017- 2018 που είναι το δεύτερο έτος φοίτησης των προσφυγοπαίδων στη ΔΥΕΠ του σχολείου, οι δεσμοί με τους γηγενείς μαθητές - όπως μας ενημέρωσαν οι εκπαιδευτικοί τους - έχουν γίνει ακόμη πιο ισχυροί.

Όπως επίσης πληροφορηθήκαμε από τους δασκάλους των παιδιών, εκτός από το ότι μπορούν να αναπαράγουν εκπληκτικά αυτό που βλέπουν και να εκφράζονται στην πλειοψηφία τους με τα σκίτσα και τις ζωγραφιές, διακρίνονται για τους αβρούς τρόπους και την αλληλεγγύη μεταξύ τους. Όταν μοιράζονταν στο σχολείο ρούχα, σχολικές τσάντες, γραφική ύλη και παιχνίδια, κάθε παιδί, πέρα από τον εαυτό του, σκέφτεται να πάρει κάτι για τα αδέρφια του και για κάποιο άλλο άτομο από το Κέντρο φιλοξενίας, που κρίνει ότι έχει ανάγκη. Οι εκπαιδευτικοί μας επισήμαναν ότι κυρίως τα μεγαλύτερα παιδιά εμφανίζονται αρκετά προστατευτικά και υποστηρικτικά προς τα μικρότερα παιδιά.

Εικόνα3.8 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Εικόνα3.9 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Εικόνα3.10 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Τα έργα των μικρών καλλιτεχνών είχαν τοποθετηθεί και εκτεθεί με τη χρονική σειρά που δημιουργήθηκαν, ξεκινώντας με ζωγραφιές από τις πρώτες ημέρες φοίτησής τους στο σχολείο έως και αυτές που δημιούργησαν μέχρι τα μέσα Ιουνίου, οπότε και έληξαν τα μαθήματα. Παρατηρώντας τα έργα, ο επισκέπτης της έκθεσης εύκολα διαπίστωνε ότι προοδευτικά και καθώς τα παιδιά βίωσαν την αγάπη και τη στήριξη από το σύνολο της σχολικής αλλά και γενικότερα της τοπικής κοινότητας, δημιούργησαν έργα ζωγραφικής με τα οποία φαίνεται να εκφράζονται πλέον όπως ταιριάζει σε παιδιά της ηλικίας τους, που νιώθουν αποδοχή και ασφάλεια. Παραθέτουμε μερικά από αυτά.

Εικόνα3.11 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Εικόνα3.12 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

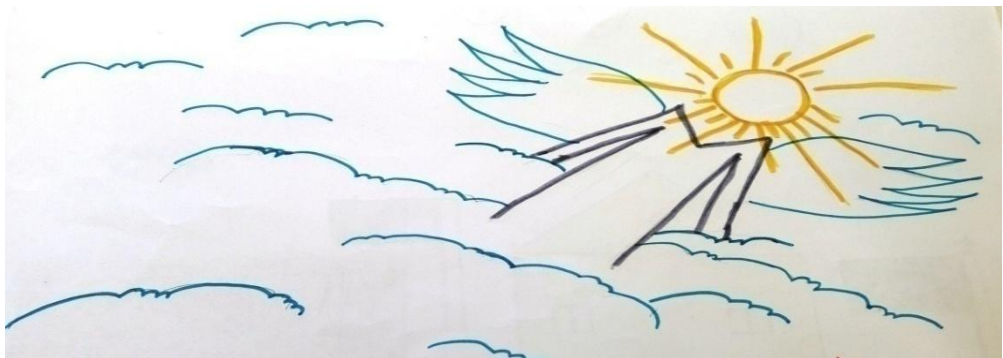
Εικόνα3.13 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Η κατάκτηση δεξιοτήτων από τους μικρούς καλλιτέχνες, όπως αυτή της γραφής, αποτυπώνεται στις ζωγραφιές όπου - πίσω από τις λέξεις και τα χρώματα που περιέχουν - μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε την προοδευτική αλλαγή των παιδικών συναισθημάτων και την επιτυχή ένταξή τους σε ένα σχολικό περιβάλλον με πολυπολιτισμική κουλτούρα που αγκαλιάζει όλα τα παιδιά, από οποιαδήποτε πολιτισμική αφετηρία κι αν προέρχονται.

Εικόνα1.14 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Εικόνα1.15 Ζωγραφιές των προσφυγοπαίδων που φοιτούν στο 15ο Δ.Σ.Νίκαιας.
Φωτογραφία: Νικόλαος Νικολαΐδης.

Ασφαλώς και θα πρέπει να επισημανθεί, για μια ακόμη φορά, ο καταλυτικός ρόλος κοινωνικών φορέων και των απλών πολιτών της τοπικής κοινωνίας που λειτούργησαν υποστηρικτικά, αγκαλιάζοντας και επικροτώντας όλες τις πρωτοβουλίες του σχολείου να αναδείξει τις δημιουργίες μιας καλλιτεχνικής ομάδας προσφυγόπουλων, που μιλούν με τον πλέον εύγλωττο τρόπο μέσα από τα έργα τους.

Η συνεισφορά εξάλλου της κοινοτικής δημοσιογραφίας, για την προβολή κοινωνικών και πολιτιστικών θεμάτων όπως αυτό που εξετάσαμε, είναι πολύ σημαντική καθώς ανταποκρίνεται στην ανάγκη των τοπικών κοινωνιών για σφαιρική ενημέρωση, επικοινωνία και στοχευμένη πληροφόρηση σχετικά με θέματα τοπικού ενδιαφέροντος. Ειδήσεις που αφορούν την τοπική κοινότητα προτάσσονται συχνά ή προβάλλονται ως εξίσου σημαντικές με εκείνες που κυριαρχούν στα μεγάλα δημοσιογραφικά σχήματα, καθώς είναι στοχοπροσηλωμένες σε θέματα που αφορούν το συγκεκριμένο κοινό στο οποίο απευθύνονται κι από το οποίο ζητείται η γνώμη του, γεγονός που το ικανοποιεί και το «κολακεύει». Είναι μια διαδικασία, με ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό που εμπεριέχει διαδραστικά χαρακτηριστικά και στηρίζεται στη βάση της αίσθησης του «ανήκειν», στην οποία γίνεται πράξη η δημοσιογραφία των πολιτών - μελών της κοινότητας που έχουν την δυνατότητα να ενημερώνονται, να ενημερώνουν και να επικοινωνούν για θέματα τοπικού ενδιαφέροντος (Reader,2012).

3.3. Η πιθανή συνεισφορά των Μέσων στην άρση στερεοτυπικών - ξενοφοβικών αντιλήψεων και στη διαμόρφωση κλίματος αλληλοαποδοχής και αλληλοκατανόησης

Ο λόγος των ΜΜΕ και κυρίως της τηλεόρασης αποκτά περίοπτη θέση, εφόσον συνιστά τη σημαντικότερη πηγή ενημέρωσης των ανθρώπων, ενώ συναρθρώνεται με έναν τρόπο ομοιογενή, ο οποίος για εμπορικούς κυρίως λόγους (τα περισσότερα ΜΜΕ κυριαρχούνται από ιδιωτικά συμφέροντα) αναλαμβάνει την αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων και προκαταλήψεων που θεωρεί ότι μπορούν να γίνουν αποδεκτές από το κοινό. Τα ΜΜΕ συχνά φαίνεται να σκέφτονται και να σχολιάζουν πριν από το κοινό για το κοινό και προς ικανοποίηση του κοινού και αυτό θα πρέπει να μας προβληματίσει καθώς ότι ο λόγος τους είναι μια μορφή δημοσίου λόγου που ασκεί μεγάλη επιρροή στα άτομα, όταν απουσιάζουν εναλλακτικές πηγές λόγου και αδυνατούν οι ομάδες να διαφοροποιηθούν από αυτόν τον λόγο (Παπαδόπουλος, 2004). Ωστόσο η παρακολούθηση με κριτική ματιά και ενεργό συμμετοχή της κουλτούρας που προβάλλεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης θα συμβάλλει στην αντιμετώπιση των προβληματικών καταστάσεων που παρουσιάζονται στα ΜΜΕ και αφορούν σε μετανάστες, πρόσφυγες, ανθρώπινα δικαιώματα κλπ. ενώ ταυτόχρονα θα δώσει την ευκαιρία να αξιοποιηθούν και να προβληθούν αποτελεσματικότερα οι τυχόν θετικές συνεισφορές των ΜΜΕ σε αυτά τα θέματα. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση κριτικών αναγνωστών και χρηστών των μέσων είναι καθοριστικός, καθώς μπορεί να συμβάλλει στην καλλιέργεια της κριτικής κατανόησης και ανάλυσης των μηνυμάτων καθώς και στην ευαισθητοποίηση των νέων στα καίρια κοινωνικά θέματα του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, των κοινωνικών ανισοτήτων και γενικότερα σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι θα ασκείται - από τους ίδιους τους χρήστες - κριτικός έλεγχος στο ρόλο των Μέσων, στη λειτουργία και στις επιπτώσεις τους στη συγκρότηση των θεατών, ακροατών και αναγνωστών έντυπων και ηλεκτρονικών μέσων. Θα μπορεί επίσης να γίνεται σαφές στο κοινό ότι η θέση απέναντι σε θέματα με κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις, όπως το μεταναστευτικό και το προσφυγικό, ποικίλλει ανάλογα με

τον παρουσιαστή ή τον αρθρογράφο, τον ιδεολογικό του προσανατολισμό και τις επιδιώξεις του (Βλησίδου, Γαρμπή και Πέτσικα,2004).

Η αλλαγή που συντελείται στους παραδοσιακούς ρυθμούς με τους οποίους αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι το χρόνο, την ιστορία, τον εαυτό τους, τη δημοσιότητα, την εξουσία και τη γνώση, έχει περιγραφεί ως «μεσοποίηση της κοινωνικής εμπειρίας». Η σημασία των μέσων επικοινωνίας στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας αποδεικνύεται βαρύνουσα, καθώς στις σύγχρονες συνθήκες επικοινωνιακής έκρηξης που βιώνουμε, οι οικονομικοπολιτικές αλλά και πολιτισμικές λειτουργίες των ΜΜΕ αυξάνονται και έχουν καθοριστική συμβολή στην πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνιών (Δεμερτζής,2011). Τα ΜΜΕ διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο επηρεάζοντας τη διαμόρφωση στάσεων, συμπεριφορών και αντιλήψεων όλων των ηλικιακών ομάδων. Αναφερόμενοι στα ΜΜΕ εννοούμε τόσο τα παραδοσιακά - ραδιόφωνο, τηλεόραση, και έντυπο Τύπο, όσο και τα σύγχρονα Μέσα που αποτελούν επιτεύγματα των ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων με τη σαρωτική εισβολή του διαδικτύου στην καθημερινή ζωή όλων μας. Στις μέρες μας προβάλλει επιτακτικά η ανάγκη για απόκτηση «παιδείας για τα Μέσα», μιας παιδείας που δεν αναφέρεται απλά στη γνώση του χειρισμού των Μέσων, αλλά και στη γνώση του έλλογου χειρισμού τους (Παππά,2017).

Η συνειδητοποίηση, η διαχείριση και ο έλεγχος της σχέσης που συνδέει τον καθένα μας με κάθε Μέσο, αποτελεί βασικό στόχο της εκπαίδευσης στα ΜΜΕ. Πρόκειται για εκπαίδευση που προϋποθέτει την προσαρμογή των παρεμβάσεων της στις ανάγκες των πολιτισμικών ομάδων και κοινοτήτων στις οποίες εφαρμόζεται - τις οποίες και θα πρέπει να διερευνά προσαρμοζόμενη κάθε φορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους - έτσι ώστε να είναι αποτελεσματική και στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές συνθήκες (Ντάβου,2008). Με την εκπαίδευση στα μέσα επικοινωνίας το άτομο, εκτός από το ότι κατακτά την πρόσβαση και τη χρήση των ΜΜΕ αναπτύσσει και δυνατότητες κριτικής κατανόησης των περιεχομένων τους. Ωστόσο θα ήταν ίσως πιο ακριβές να μιλάμε για αγωγή παρά για εκπαίδευση στα μέσα, με την έννοια πως αυτό που χρειάζονται τα παιδιά αλλά ακόμη και ενήλικες στις μέρες μας είναι βαθύτερη

γνώση αλλά και ευαισθητοποίηση απέναντι στα φαινόμενα και τις λειτουργίες τόσο της άμεσης και διαπροσωπικής επικοινωνίας, όσο και της διαμεσολαβημένης (Ντάβου,2007).

Αξίζει να επισημάνουμε τον σημαντικό ρόλο που μπορεί να επιτελέσει το σχολείο αν - εκτός από το να προβλέπει απλά ένα πρόγραμμα εκμάθησης ηλεκτρονικών υπολογιστών για τα παιδιά και να λειτουργεί ως φορέας ενημέρωσης για τους γονείς - προσφέρει στα παιδιά τη δυνατότητα ελεύθερης πρόσβασης σε σχολικούς χώρους με πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες, όπου με τη βοήθεια εξειδικευμένων εκπαιδευτικών θα μπορούν να αναπτύξουν δεξιότητες που θα τους καταστήσουν κριτικούς αναγνώστες της είδησης και ψηφιακά εγγράμματους χρήστες των Μέσων της ψηφιακής εποχής (Τσαλίκη, Χρονάκη και Κοντογιάννη,2012:97-98). Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να προετοιμάζουν τους μαθητές τους για την εξέλιξή τους σε συμμετοχικούς πολίτες, που να μπορούν να λειτουργήσουν σε όλο το φάσμα των κοινωνικών χώρων και να διαχειρίζονται θέματα όπως αυτό της προκατάληψης, παρά το γεγονός ότι στα πλαίσια ενός αυξανόμενου εκπαιδευτικού συντηρητισμού η δυσκολία να αναπτυχθεί και να διατηρηθεί ένα πρόγραμμα σπουδών σχετικό με τις ζωές των αυριανών ενηλίκων είναι πιθανό να γίνεται ολοένα και εντονότερη (Buckingham,2000).

Τα ΜΜΕ μπορούν να φανούν αποτελεσματικά ως χώροι δημιουργίας συζήτησης, ως βάση και βήμα διαλόγου στο σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον, που ενθαρρύνει και προωθεί την ανταλλαγή απόψεων. Στην αξιοποίηση και τοποθέτηση των μέσων ενημέρωσης - στο επίκεντρο της ανάλυσης και της δημιουργικής συζήτησης - ο ρόλος των εκπαιδευτικών αναδεικνύεται κι εδώ εξαιρετικά σημαντικός, καθώς καλούνται να αποτρέψουν τους νέους από το να γίνονται δέκτες ψευδών μηνυμάτων, ξεκινώντας από μια εκτενή «παιδεία στα μέσα» που θα πρέπει να καλλιεργήσουν και συνεκτιμώντας πάντα την πολυπλοκότητα των μέσων ενημέρωσης και τις εμπειρίες των νέων. Σε δημόσιες συζητήσεις για τη διαχείριση θεμάτων - όπως και αυτό της αποδοχής της ετερότητας, της άρσης στερεοτυπικών αντιλήψεων, σε θέματα ηθικής και δεοντολογίας - τα παιδιά και γενικότερα οι νέοι εμφανίζονται

διορατικοί και μπορούν να συνεισφέρουν ουσιαστικά, όταν ενημερώνονται από την οικογένεια και το σχολείο, καθώς το νόημα και η επιρροή των μέσων ενημέρωσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το περιβάλλον χρήσης και το αντίστοιχο πλαίσιο (Buckingham and Bragg, 2004).

Θα πρέπει εξάλλου να σταθούμε και στον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν οι γονείς, ως φορείς διαμεσολάβησης, καθώς δεν δίνουν μόνο συμβουλές ή επιβάλλουν κανόνες, αλλά αποτελούν και σημείο αναφοράς για τα παιδιά καθώς είναι παρόντες και αποδεκτοί σύμβουλοί τους, όταν αυτά χρειαστεί να διαχειριστούν διαδικτυακές πληροφορίες που τα προβληματίζουν και τα ενοχλούν (Τσαλίκη, 2013). Ο βαθμός που τα μέσα μαζικής ενημέρωσης μπορούν να ασκήσουν επιρροή σε ένα ακροατήριο, εξαρτάται άμεσα από τη συγκρότηση του ίδιου του ακροατηρίου, της δυνατότητάς του να επεξεργάζεται κριτικά το μήνυμα, το επίπεδο πολιτισμικής διαμόρφωσης του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο κινείται, την τοποθέτησή του απέναντι στα ΜΜΕ. Σε μια πραγματικότητα όπου τα ΜΜΕ αντανακλούν τα πολιτιστικά πρότυπα, τα οποία παράλληλα και διαμορφώνουν, τα μέσα θα έπρεπε να είναι αντικείμενο οικογενειακής και εκπαιδευτικής διαπαιδαγώγησης. Ο ενεργός πολίτης, ο κριτικός αναγνώστης, τηλεθεατής και χρήστης των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης και επικοινωνίας, θα πρέπει να διαπαιδαγωγείται από μικρός από την οικογένεια και το σχολείο, έτσι ώστε να αποφεύγονται αφοριστικές λογικές και δαιμονοποιήσεις μέσων όπως π.χ. η τηλεόραση - στην οποία συχνά αποδίδουν την ανεπάρκεια του κοινωνικού πλαισίου να λειτουργήσει πολυσύνθετα - καθώς δεν χρειαζόμαστε άλλοι, χρειαζόμαστε δράση (Ιορδανίδου, 2005).

Όταν τα Μέσα παράγουν και μεταδίδουν ρεπορτάζ και οπτικοακουστικό υλικό για θέματα σχετικά με το μεταναστευτικό, το προσφυγικό - τις διεργασίες αποδοχής, ένταξης του «Άλλου» και ουσιαστικής συνάντησής μας μαζί του - φαίνεται να ευθυγραμμίζονται με την ανάγκη για ουσιαστική και πολυφωνική ενημέρωση σε ζητήματα κοινωνικής και πολιτισμικής ώσμωσης. Στον διαδικτυακό τόπο <http://webtv.ert.gr/ert1/roads/21fev2017-roads/> και στην εκπομπή «Roads - Έχε το νου σου στο παιδί», ο δημοσιογράφος Πάνος Χαρίτος

επισκέπτεται σχολεία στα οποία φοιτούν προσφυγόπουλα και προσεγγίζει με έναν πολύ ενδιαφέροντα τρόπο την εκπαίδευση τους, συνομιλώντας με εκπαιδευτικούς, γονείς, μαθητές και επίσημους φορείς που είναι υπεύθυνοι για την εκπαίδευση των προσφύγων και γενικότερα για το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Επίσης το ντοκιμαντέρ της Λουκίας Ρικάκη, με τίτλο «Ο Άλλος» στον ιστότοπο <https://www.youtube.com/watch?v=6zppgvMJ7Gw> καταγράφει το σπουδαίο εκπαιδευτικό έργο του δασκάλου Γιάννη Φραγκιαδάκη, στο μονοθέσιο σχολείο με τους έξι μαθητές - εκ των οποίων ένας Έλληνας και πέντε Αλβανοί - του χωριού Πατσίδερος, στο Ηράκλειο Κρήτης. Ακόμη στο ντοκιμαντέρ του Ευρωπαϊκού Δικτύου Συνηγόρων του Παιδιού (ENOC) στο <https://vimeo.com/117278065> τον λόγο παίρνουν προσφυγόπουλα, παιδιά μετανάστες - από τα οποία μάλιστα κάποια είναι ασυνόδευτα - και μιλούν για τις εμπειρίες και για τη ζωή τους στις ευρωπαϊκές χώρες που πλέον διαβιούν.

Οπτικοακουστικό υλικό με θέματα όπως, «Το σχολείο είναι υπέροχο σε όλες τις γλώσσες»: https://www.youtube.com/watch?v=6MaK7_ueogY, ή εκείνο που έχει ως θέμα του «Το πρώτο Φεστιβάλ Μαγειρικής Προσφύγων της Αθήνας»: <https://www.youtube.com/watch?v=cGrgfZobj2M> και πολλά άλλα ακόμη που είναι αναρτημένα στο κανάλι της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ, στο [unhcrgreece](https://www.youtube.com/user/unhcrgreece): <https://www.youtube.com/user/unhcrgreece>, ασφαλώς και προάγουν τον πολυπολιτισμικό διάλογο και την ώσμωση ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία.

Επειδή μάλιστα σε όλη της τη διαδικασία η ένταξη των προσφυγοπαίδων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα καλύφθηκε κυρίως από τα τοπικά και υπερτοπικά μέσα - όπως συνέβη και με τα τρία Δημοτικά σχολεία στον Πειραιά στα οποία αναφερόμαστε στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας - αξίζει να επισημάνουμε ότι τα μέσα αυτά λειτουργούν ως ένας δυνατός αλλά και πιο διευρυμένος συνεκτικός κρίκος που ενεργοποιεί αποτελεσματικότερα και αμεσότερα το ειδικό κοινό στο οποίο απευθύνονται. Ενεργοποιούν και μπορούν να ευαισθητοποιήσουν τους χρήστες, δίνοντάς τους τη δυνατότητα για ανταλλαγή απόψεων, για συζήτηση και σχολιασμό μέσω των blogs και των

μέσων κοινωνικής δικτύωσης, προσφέρουν συνδέσεις και μεγαλύτερη ειδησεογραφική κάλυψη, ενώ οικοδομούν ανθρώπινους δεσμούς, σχέσεις εμπιστοσύνης, αξιοπιστίας και συνεργασίας μεταξύ ανθρώπων που νοιάζονται τόσο για την πολιτισμική τους αφετηρία όσο και για τη συνάντηση και ώσμωση με τον «Άλλο», που συνιστά πλέον μέρος της τοπικότητας και απευθύνει την παρουσία και την πολιτιστική του πρόταση στην καρδιά της κοινότητας. (Bunch,2008). Μάλιστα η αξιοποίηση των ψηφιακών εφαρμογών, των κοινωνικών μέσων, των σύγχρονων κινητών τηλεφώνων και γενικότερα των δυνατοτήτων που παρέχει η σύγχρονη ψηφιακή εποχή, ενισχύει το ρόλο των υπερτοπικών μέσων στην προσπάθειά τους να αποτελέσουν τον δίαυλο επικοινωνίας και τον χώρο επαφής ατόμων με αφετηρία ή σημείο αναφοράς κι ενδιαφέροντος, μια γεωγραφικά καθορισμένη κοινότητα, διευκολύνοντας τις διεργασίες γνώσης και αποδοχής της ετερότητας και του διαφορετικού καθώς η γνώση, σε συνδυασμό με κριτική ικανότητα, έχει τη δύναμη να συμβάλλει στην άρση των προκαταλήψεων. Η ψηφιακή έκδοση παραδοσιακών τοπικών εντύπων εξυπηρετεί την ανάγκη ανανέωσης, αναβίωσης, διεύρυνσης και ενίσχυσης της αφοσίωσης του αναγνωστικού τους κοινού. Προάγει τον πλουραλισμό και διευκολύνει την παραγωγή πολλαπλών και πρωτότυπων ειδήσεων σε πολλές πλατφόρμες, καθώς και την χρήση κοινωνικών δικτύων όπως το Facebook και το Twitter, ως μέσων συνάντησης και αλληλεπίδρασης με τους αναγνώστες σε πραγματικό χρόνο, σε μια προσπάθεια ανάδειξης του υπερτοπικού μέσου σε αξιόπιστη πηγή τοπικών ειδήσεων (Abernathy 2014).

Ωστόσο είναι αλήθεια ότι καμιά τεχνολογική επανάσταση δεν προαναγγέλθηκε και η εφαρμογή και χρήση των νέων τεχνολογιών και των επικοινωνιακών εφαρμογών τους - όπως αυτές στις οποίες αναφερόμαστε - στην ιστορία ήταν πάντα διαφορετική από αυτήν που οραματίστηκαν οι εφευρέτες της, καθώς εναπόκειται στο κοινό να ενσωματώσει μια τεχνική και να την μετασηματίσει (Παπαθανασόπουλος, 2010:415-420).

3.4. Η ευκαιρία για τα Μέσα να αναδειχθούν σε φορείς συνδιαμόρφωσης κλίματος αμοιβαιότητας, σεβασμού και αποδοχής του «Άλλου»

Ο ρόλος των Μέσων στον τρόπο με τον οποίο εκλαμβάνεται η πραγματικότητα από το κοινό ίσως θα μπορούσε να αποδειχθεί σημαντικός, κυρίως μάλιστα σε συνθήκες ανασφάλειας και αβεβαιότητας, καθώς απευθυνόμενα σε ένα ανομοιογενές κοινό - από άποψη κοινωνικής τάξης μορφωτικού επιπέδου κλπ. - υιοθετούν συχνά μια απλουστευτική τυποποίηση της πραγματικότητας και τελικά αυτό που συχνά μεταδίδουν δεν είναι η ίδια η πραγματικότητα αλλά η κοινωνικά κατασκευασμένη πραγματικότητα. Με το να παρουσιάζουν όμως την κυρίαρχη ιδεολογία ως κάτι φυσικό, ως τη μόνη δυνατή ερμηνεία του κόσμου γύρω μας συμβάλλουν στο να νομιμοποιείται και να διαιώνεται η κυρίαρχη ιδεολογία. Για χώρες της νότιας Ευρώπης - μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα - που από παραδοσιακές χώρες αποστολής μετατράπηκαν τις τελευταίες δεκαετίες σε χώρες υποδοχής μεταναστών και προσφύγων. Η συνεισφορά των ΜΜΕ - στην αποτύπωση και απεικόνιση αυτής τη μετάλλαξης και των σχετικών κοινωνικών μεταβολών που αυτή συνεπάγεται - είναι πολύ σημαντική, καθώς αφενός τα ΜΜΕ καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη στάση των γηγενών κατοίκων έναντι των μεταναστών και προσφύγων ενώ αφετέρου ο λόγος τους - λεκτικός ή οπτικός - αποτελεί πολιτισμικό προϊόν που αντανακλά κοινωνικά σχήματα και διατυπώνεται με γλώσσα κωδικοποιημένη αλλά και κατανοητή από όλους (Μπάτζιου, 2009: 190-194).

Τα ΜΜΕ στη χώρα μας φαίνεται ότι συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση της εικόνας και της αντίληψης του κοινού για τον μετανάστη, με επιπτώσεις τόσο σε επίπεδο σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής, όσο και σε επίπεδο της καθημερινής και αρμονικής συνύπαρξης γηγενών κατοίκων και μεταναστών. Δεν θα πρέπει λοιπόν να χαθεί η ευκαιρία για τα ΜΜΕ να αποτελέσουν χώρο και διάυλο γόνιμου διαλόγου και επικοινωνίας, στα πλαίσια του κοινωνικού διαλόγου για το μεταναστευτικό ζήτημα και τα οφέλη από τη συνύπαρξη γηγενών και μεταναστών στην καθημερινή ζωή. Τα ΜΜΕ μπορούν

να λειτουργήσουν ως επικοινωνιακές πλατφόρμες και χώροι πολιτισμικής ώσμωσης, ενώ ταυτόχρονα να γίνουν γέφυρα ενημέρωσης για την ανάδειξη των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των ίδιων των μεταναστών. Η συνεργασία των μέσων μαζικής ενημέρωσης με τις κοινωνικές δυνάμεις και τους φορείς που εμπλέκονται στο μεταναστευτικό ζήτημα, αποτελεί τη μοναδική οδό για την υλοποίηση και εφαρμογή μιας μεταναστευτικής πολιτικής με ανθρώπινο πρόσωπο, που θα βασίζεται στη συναίνεση και στην αμοιβαία κατανόηση και αποδοχή (Ιορδανίδου, 2008).

Σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία όπως η σημερινή, με την μορφή που έχει πάρει ο πλανήτης - μετατρέπόμενος μέσω του διαδικτύου σε παγκόσμιο χωριό - αναθεωρείται το θέμα της εγγύτητας καθότι οι αποστάσεις έχουν μειωθεί δραστικά. Στον χώρο λοιπόν μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, όπου το διαδίκτυο ασκεί καταλυτικό ρόλο, οι έννοιες του χώρου και του χρόνου είναι πλέον σχετικές, αφού η παραγωγή περιεχομένου δεν επηρεάζεται από γεωγραφικά σύνορα και χρονικούς περιορισμούς όπως συνέβαινε κατά το παρελθόν (Σιούντα, 2014:17-18). Η ψηφιακή εποχή στην οποία ζούμε, τονίζει - περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη παλαιότερη - την επιδραστικότητα των μέσων επικοινωνίας στην ανθρώπινη συνάφεια, την κοινωνικο-πολιτική οργάνωση και την πολιτισμική συνθήκη (Πασχαλίδης, 2010:448). Ενώ όμως βιώνουμε μια αυξανόμενη αλληλεπίδραση οικονομίας και τεχνολογίας, όπως και των παγκόσμιων προβλημάτων - μεταξύ των οποίων κυριαρχούν οι προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές - σε ότι αφορά στις εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις αυτές χαρακτηρίζονται από την προσαρμογής τους στις εθνικές αφηγήσεις, πεποιθήσεις και αγωνίες, εξακολουθώντας να παρουσιάζουν την πραγματικότητα με βάση τον ιδεολογικό ορίζοντα του εθνικού κράτους. Αν και ζούμε την εποχή της παγκοσμιοποίησης των μέσων, δεν φαίνεται να ζούμε και την εποχή των παγκόσμιων ειδήσεων καθώς η «παγκόσμια οπτική» συνεχίζει να καταπιέζεται από την «εθνική οπτική» της κοινωνίας και της πολιτικής. Μόνο με την αλλαγή της επικρατούσας νοοτροπίας και τη διαμόρφωση μιας «νέας γλώσσας» των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων, η οποία θα συσχετίζεται με όλο τον κόσμο, θα μπορέσουν τα μέσα ενημέρωσης

να απεμπλακούν από την λογική των εθνικά προσανατολισμένων κειμένων και καλύψεων και να προσανατολιστούν στην κάλυψη εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων που θα εστιάζουν σε διεθνικά θέματα και προβλήματα, όπως αυτό της ανάγκης ένταξης και ουσιαστικής ώσμωσης με πληθυσμιακές ομάδες προσφύγων και μεταναστών, κατανοώντας την πραγματικότητα όπως αυτή διαμορφώνεται στις σύγχρονες μετα-εθνικές συνθήκες και στις σύγχρονες πολυσυλλεκτικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες (Φραγκονικολόπουλος, 2012).

Τα ΜΜΕ στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από εσωστρέφεια με στοιχεία συντηρητισμού και ελληνοκεντρισμού, ο ορθολογισμός απουσιάζει συχνά από το λόγο τους, αδυνατούν να διακρίνουν τα γεγονότα από τους μύθους και εμμένουν συχνά στην ιδεοληπτική αντίληψη ότι όλα περιστρέφονται γύρω από την ιστορία και τον εθνικισμό. Αν πραγματικά θέλουν τα ΜΜΕ στην πατρίδα μας να απεμπλακούν από λογικές εσωστρέφειας με δόσεις καχυποψίας και ιδεοληψιών, έτσι ώστε η χώρα να προχωρήσει εξομαλύνοντας τα προβλήματά της, θα πρέπει να αντιμετωπίσουν τα πράγματα ψύχραιμα και καθαρά αποκηρύσσοντας πρακτικές εμπορευματοποίησης του επικοινωνιακού συστήματος καθώς και πρακτικές στερεοτυπικών προσλήψεων, σχετικά με τα προβλήματα και τη θέση της Ελλάδας στο σύγχρονο περιφερειακό και διεθνές περιβάλλον (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος, 2010). Τα ΜΜΕ και ο δημόσιος λόγος που προβάλλει μέσα από αυτά, αντικατοπτρίζουν κοινωνικές δομές και σχέσεις εξουσίας και χαρακτηρίζονται συχνά από υπερβολή και θεαματοποίηση. Διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και νομιμοποίηση αντιλήψεων, στάσεων, και κοινωνικών συμπεριφορών. Στη σημερινή εποχή της ψηφιακής επανάστασης, με την απογείωση των ρυθμών πληροφόρησης και επικοινωνίας, τα Μέσα διαμεσολαβούν όλο και περισσότερο μεταξύ των ανθρώπων και της πραγματικότητας, δείχνοντας σε καθημερινή βάση την πιο πρόσφατη εκδοχή των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών αντιλήψεων (Καρούντζου και Ματζάνος, 2008).

Τα ΜΜΕ μπορούν να φέρουν τους ανθρώπους κοντά και να γεφυρώσουν την απόσταση μεταξύ του χώρου και του χρόνου. Τα ηλεκτρονικά κυρίως ΜΜΕ έκαναν δυνατή αυτή την υπέρβαση, δημιουργώντας παράλληλα μια αίσθηση

συγχρονικότητας φέρνοντας κοντά ανθρώπους, με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία και καταγωγή. Η συνεισφορά τοπικών, υπερτοπικών και εθνικών μέσων στη δημιουργία του αισθήματος ότι «ανήκουμε σε μια πολυπολιτισμική πλέον κοινότητα» σχετίζεται άμεσα με το ρόλο τους ως διαμεσολαβητών και με την ικανότητά τους να συνδέουν την κοινότητα με τους πολίτες, δίνοντάς τους ταυτόχρονα τη δυνατότητα συμμετοχής σ' αυτήν (Κοντοχρήστου και Παρασκευοπούλου,2007). Η ηθική της διαφοράς έχει ως προϋπόθεση την ένταξη σε ένα δημοκρατικό πολιτικό πλαίσιο επικοινωνίας, που αφενός προϋποθέτει την έκθεση στον νοηματικό ορίζοντα του «Άλλου» και αντιστρόφως ενώ αφετέρου οδηγεί στην παραδοχή ότι κάθε πολιτισμική παράδοση είναι αξιολογικά ισοδύναμη με οποιαδήποτε άλλη. Η ηθική της διαφοράς σημαίνει ότι η πλειοψηφική ομάδα θα πρέπει να σέβεται τις εθνοτικές ιδιαιτερότητες και να διασφαλίζει κάθε ατομικό, πολιτικό και κοινωνικό δικαίωμα των μελών των πολιτισμικών μειονοτήτων, με την επισήμανση ότι η υλοποίηση αυτής της ηθικής αρχής στηρίζεται στην καταστατική αποδέσμευση της εθνικής - πολιτικής από την εθνοτική - πολιτιστική ταυτότητα, διαδικασία διόλου εύκολη (Δεμερτζής,2016).

Παραδείγματα όπως ο ραδιοφωνικός σταθμός «Φιλία» 106,7 της ΕΡΤ που για όσο λειτουργούσε κατέβαλε προσπάθεια να έχει ειδήσεις σε πολλές γλώσσες, μουσικές εκπομπές με πολυπολιτισμικά ακούσματα και που αναδείκνυε τα θετικά στοιχεία του «Άλλου», υπηρετούν την ανάγκη πολυφωνικής και ισότιμης ενημέρωσης και έκφρασης για όλους. Τα Μέσα θα πρέπει να προάγουν την πολιτισμική πολυφωνία, δίνοντας χώρο και χρόνο σε μετανάστες και πρόσφυγες να ακουστεί η φωνή τους και να κομίσουν τη δική τους πρόταση και το δικό τους δείγμα γραφής στην ενημέρωση. Παραδείγματα όπως αυτά της εκπομπής «Μητρόπολη του Κόσμου» στην ΕΡΤ-3 και του ξενόγλωσσου προγράμματος του ραδιοσταθμού 9,84 εναρμονίζονται με την ανάγκη για πολυπολιτισμική, πολυφωνική και πλουραλιστική ενημέρωση (Κουτρούμπα,2010).

Συμπεράσματα - Επίλογος

Προκειμένου να διασφαλιστεί η διαμόρφωση κλίματος σεβασμού και αποδοχής της ετερότητας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία - όπως είναι και η ελληνική, στην οποία προκύπτει η ανάγκη ώσμωσης ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική αφετηρία και σεβασμού της πολιτισμικής πολυφωνίας - απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ανάπτυξη διαπολιτισμικού διαλόγου με ανταλλαγή απόψεων μεταξύ όλων των μελών της κοινωνίας, ανεξάρτητα από το εθνικό, πολιτιστικό, θρησκευτικό και γλωσσικό τους υπόβαθρο ή κληρονομιά. Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ - σε διασκέψεις που πραγματοποιήθηκαν στις 25 Μαΐου καθώς και στις 4 και 5 Οκτωβρίου 2007 - ασχολήθηκε με τον διαθρησκευτικό και διαπολιτισμικό διάλογο, στοχεύοντας στην προώθηση της ανοχής, της κατανόησης και του αμοιβαίου σεβασμού σε θέματα ανεξιθρησκίας και πολιτισμικής ποικιλομορφίας. Στις διασκέψεις αυτές αναγνωρίστηκε ο ρόλος της εκπαίδευσης και των ΜΜΕ στην προώθηση της κατανόησης και του διαλόγου, καθώς και ο καθοριστικός ρόλος της UNESCO για την επιτυχία του διαλόγου. Το 2010 ανακηρύχθηκε από τη Γενική Συνέλευση της UNESCO ως έτος σύγκλισης πολιτισμών, ενώ ως κύριος στόχος αναδείχτηκε η ανάγκη προβολής των πλεονεκτημάτων της πολιτισμικής ποικιλομορφίας και ενσωμάτωσης των αρχών του διαλόγου και της αμοιβαίας κατανόησης και αποδοχής στους τομείς της εκπαίδευσης, της επιστήμης, του πολιτισμού και της επικοινωνίας (Νάσκου-Περράκη, 2011).

Τα εγχώρια Μέσα - αντιλαμβανόμενα την πραγματικότητα όπως αυτή διαμορφώνεται έξω από την Ελλάδα και όχι όπως αυτή κατασκευάζεται με βάση τις εθνικές ανάγκες και οπτικές - και προκειμένου να ανταποκριθούν στο αίτημα της πολύπλευρης ενημέρωσης, θα πρέπει να υιοθετήσουν πρακτικές ενημέρωσης που ενσωματώνουν το «ξένο». Με βάση τις συνθήκες που διαμορφώνονται στον σημερινό σύνθετο και αλληλεξαρτημένο κόσμο, απαιτείται ειλικρίνεια, διάλογος, ανταλλαγή απόψεων και κατανόηση του «Άλλου», έτσι ώστε τα Μέσα να απαγκιστρωθούν από το φαινόμενο της «εσωτερικοποίησης» και να προσανατολιστούν στην προσπάθεια εδραίωσης μιας διαφορετικής λογικής από την εθνοκεντρική, η οποία θα επιδιώκει την

ουσιαστική γνώση και θα επιτρέπει την αυτοκριτική · ενώ θα υπηρετεί ταυτόχρονα την πολύπλευρη ενημέρωση (Φραγκονικολόπουλος,2016).

Ο ίδιος ο δημοσιογράφος οφείλει να μην μένει απλώς στα όσα αναφέρουν οι κανόνες που ορίζουν το δημοσιογραφικό έργο, αλλά να επιστρατεύει τη δική του ευαισθησία και ενσυναίσθηση προκειμένου να χειριστεί ευαίσθητα θέματα με ανθρωποκεντρική εστίαση, όπως αυτά των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών και των ανθρώπινων ιστοριών που εμπεριέχουν. Άλλωστε γενικότερα ο τρόπος που θα χειριστεί το δημοσιογραφικό επιτελείο κάθε μέσου, αυτό που αποκαλείται αυτορρύθμιση είναι καθοριστικός για το ποιους σκοπούς εξυπηρετεί και για το κατά πόσο ευθυγραμμίζεται με την ανάγκη για μια πολυφωνική - πλουραλιστική ενημέρωση που θα προβάλλει, θα γεφυρώνει και θα αναδεικνύει τις πολιτισμικές ετερότητες. Θα λέγαμε ότι κατά τον χειρισμό τέτοιων θεμάτων - που χρήζουν προσεχτικής προσέγγισης - και γενικότερα θεμάτων δεοντολογίας, ο δημοσιογράφος οφείλει έτσι κι αλλιώς να επιδεικνύει αυξημένη ευαισθησία στηριζόμενος και στις δικές του αξιακές αρχές - ίσως και στο πλαίσιο διαμόρφωσης μιας δικής του εσωτερικής αυτορρύθμισης - έτσι ώστε να καλύπτει τις προσδοκίες του κοινού, για αξιόπιστη και χωρίς διακρίσεις ενημέρωση.

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αζίζι-Καλατζή, Α., Ζώνιου-Σιδέρη, Α. και Βλάχου, Α. (1996), *Προκαταλήψεις και Στερεότυπα Δημιουργία και Αντιμετώπιση*, Αθήνα: Γ.Γ.Λ.Ε.
- Βασιλειάδου, Μ. 2017. «Δημοσιογράφος ή ρεπόρτερ: Η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες.» *JAJTeam.*, <https://jaj.gr/readings/dimosiografos-i-reporter-i-afigisi-stis-ellinikes-efimerides/> [πρόσβαση 7/11/2017].
- Βέγλης, Α. (2005), «Νέες Μορφές Ενημέρωσης», https://www.academia.edu/3232496/Νέες_Μορφές_Ενημέρωσης [πρόσβαση 1/4/2018].
- Βέικου, Μ & Λαλαγιάννη, Β. (2015), *Μετανάστευση Κοινωνικές και Πολιτισμικές Εκφάνσεις Θεωρητικά σχήματα, εννοιολογικοί προσδιορισμοί και ορολογία*, Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα www.kallipos.gr
- Βλησίδου, Κ. Γαρμπή, Α και Πέτσικα, Α (2004) «Νεοελληνική Λογοτεχνία και αντιρατσιστική αγωγή. Ο ρόλος των ΜΜΕ» στον συλλογικό τόμο Χαραμή, Π. (επιμέλεια έκδοσης), *ΜΜΕ και ρατσισμός*, Αθήνα: Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ, σελ.71-72.

- Γεωργίου, Μ. (2007), « Ομογένεια δεν θα πει Ομοιογένεια. Διασπορικές ταυτότητες και η πολυδιάστατη σχέση της Διασποράς με τη Μητρόπολη », στον συλλογικό τόμο Κοντοχρήστου, Μ. (επιμελήτρια έκδοσης), *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 179-182.
- Γιαγκάζογλου, Σ. (2013), « Η θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα», http://www.pischools.gr/content/index.php?lesson_id=2&ep=36, [πρόσβαση 6/4/2018].
- Γιαννουλάτος, Α. (2000), *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Αθήνα: Ακρίτας.
- Γκότοβος, Α (1996), *Ρατσισμός - Κοινωνικές, Ψυχολογικές και Παιδαγωγικές Όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής*, Αθήνα: Γ.Γ.Λ.Ε..
- Δαγουλά, Χ. (2012), *Δημοσιογραφία και Νέα Μέσα*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Δεληγιάννη, Έ. (2004). *Ηθική των ΜΜΕ: Δημοσιογραφική Δεοντολογία*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Δεμερτζής, Ν. (2011), «ΜΜΕ και Εκπαίδευση στην Κοινωνία της Πληροφορίας», *Πρακτικά Ημερίδας με θέμα: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Εκπαίδευση*, 4 Φεβρουαρίου 2011, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού & Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Λευκωσία, Κύπρος.
- Δεμερτζής, Ν.(2016), «Από την ισλαμοφοβία προς τη διαπολιτισμικότητα», <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=771222> [πρόσβαση 7/4/2018].
- Δημητρακοπούλου, Δ.(2005). «Χρόνος, διαδίκτυο και δημοσιογραφία», στον συλλογικό τόμο Φραγκονικολόπουλος (επιμελητής έκδοσης), *ΜΜΕ*

*ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ – Ρόλος και Λειτουργία στη Σύγχρονη
Ελλάδα*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης,σελ.693-695.

- Διάκος, Γ. (2015), "Πρωταθλητής ο ΣΚΑΪ στην παραβίαση της δημοσιογραφικής δεοντολογίας σύμφωνα με Έρευνα του ΕΚΠΑ", <http://inagreece.gr/blog/2015/10/26/πρωταθλητής-ο-σκαϊ-στην-παραβίαση>, [πρόσβαση 3/4/2018].
- Ευαγγέλου, Ο. (2007)«Διαδίκτυο και διαπολιτισμική εκπαίδευση: Δυνατότητες και περιορισμοί»,<http://www.pischools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos12/evaggelou.pdf> [πρόσβαση 1/4/2018].
- Ζουμπουλάκης, Σ.(2015), «Το Ισλάμ στην Ευρώπη», <http://www.kathimerini.gr/801397/article/epikairothta/kosmos/to-islam-sthn-eyrwph> [πρόσβαση 4/4/2018].
- Ιορδανίδου, Σ.(2003),«Ανταπόκριση από το ελληνικό μιντιακό χωριό [ομιλία στο Harvard University]», <http://www.siordanidou.gr/?p=64> [πρόσβαση 5/4 /2018].
- Ιορδανίδου, Σ.(2005),«Η επίδραση των Μ.Μ.Ε. στα παιδιά», <http://www.siordanidou.gr/?p=410> [πρόσβαση 5/4 /2018].
- Ιορδανίδου, Σ.(2008), «Ο ρόλος των ΜΜΕ στη διαμόρφωση αντιλήψεων του κοινού (Κοινωνικά στερεότυπα, δημοσιογραφία και διακρίσεις)», <http://www.siordanidou.gr/?p=412> [πρόσβαση 5/4 /2018].
- Καλαϊτζίδης, Π. (2006). Αντί εισαγωγής: Η Ορθοδοξία και το Ισλάμ από τη νεωτερικότητα στην παγκοσμιοποίηση. Στο Π. Καλαϊτζίδης (επιμελητής

έκδοσης) *Ισλάμ και Φονταμενταλισμός Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*
(σσ. 20-22), Αθήνα: 2006.

- Καρούντζου, Γ. και Ματζάνος, Δ. (2008), «Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και ο ρόλος τους στον αποκλεισμό των μεταναστών», *Πρακτικά 11ου Διεθνούς Συνεδρίου*, 11-13 Ιουλίου 2008, Κ.Ε.Δ.Ε.Κ., Πάτρα, Ελλάδα.
- Κοντοχρήστου, Μ. και Παρασκευοπούλου, Α. (2007), «Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και η δημιουργία συλλογικών ταυτοτήτων - Ταυτότητες της Διασποράς», στον συλλογικό τόμο Κοντοχρήστου, Μ. (επιμελήτρια έκδοσης), *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 128-129.
- Κουντούρη, Φ. (2015), *Τα Δημόσια Προβλήματα στην Πολιτική Ατζέντα – Θεωρητικές και Εμπειρικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Κουτρούμπα, Ε. (2010), «Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης στην ένταση των Μεταναστών»,
<https://eclass.upatras.gr/.../O%20Ρόλος%20των%20ΜΜΕ%20στη%20ένταξη%20των%...> [πρόσβαση 11/4/2018].
- Κωστάλα, Μ. (2016), «Η προσφυγική/μεταναστευτική κρίση στον ελληνικό Τύπο κατά την προεκλογική περίοδο των βουλευτικών εκλογών της 20ής Σεπτεμβρίου 2015»,
<https://medianalysis.net/2016/08/12/%CE%B7> [πρόσβαση 1/4/2018].

- Λάζαρης, Θ. (2014), *Διαδραστικότητα στην παραγωγή ειδήσεων*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Μαντζούφας, Π.2010. "Νομικά ζητήματα από τη χρήση του διαδικτύου. Η ελευθερία της έκφρασης στα ιστολόγια" <http://goo.gl/zuXFM0> [ημερομηνία πρόσβασης 4/4/2018].
- Μάρκου, Γ. (1996α), *Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών*, Αθήνα: Γ.Γ.Λ.Ε..
- Μάρκου, Γ. (1996β), *Η Πολυπολιτισμικότητα της Ελληνικής Κοινωνίας - Η Διαδικασία Διεθνοποίησης και η Αναγκαιότητα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Γ.Γ.Λ.Ε..
- Μάρκου, Γ.(1997), *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση* Αθήνα: Ηλεκτρονικές Τέχνες.
- Μουζέλης, Ν. (2006), «Τα όρια της ελευθερίας του λόγου», <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=171422> [πρόσβαση 4/4/2018].
- Μουζέλης, Ν. (2006). Κοσμοπολιτισμός: Η παγκοσμιοποίηση των αξιών και οι εχθροί της – Η πρόκληση της Ορθοδοξίας. Σ Στο Π. Καλαϊτζίδης (επιμελητής έκδοσης) *Ισλάμ και Φονταμενταλισμός Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση* (σσ. 110-111), Αθήνα: 2006.
- Μπακουνάκης, Ν. (2014), *Δημοσιογράφος ή ρεπόρτερ*, Αθήνα: Πόλις.

- Μπαρμποπούλου, Β. (2012), *Νέα Μέσα και Κοινωνικά Δίκτυα. Οι Ιστοσελίδες Κοινωνικής Δικτύωσης ως Κοινωνικά Μέσα: Οι αντιλήψεις των χρηστών των ιστοτόπων κοινωνικής δικτύωσης για το κοινωνικό τους κεφάλαιο*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μπάτζιου, Α. (2009), *Η εικόνα της ετερότητας στα ΜΜΕ: Μια συγκριτική μελέτη της οπτικής απεικόνισης των μεταναστών στον τύπο δύο νέων χωρών υποδοχής (Ελλάδα & Ισπανία)*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Μπουτσιούκη, Σ. (2015), «Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις της Πολιτιστικής Διπλωματίας», στον συλλογικό τόμο Βασιλειάδης, Ν. (επιμελητής έκδοσης), *Πολιτισμική Διπλωματία - Ελληνικές και Διεθνείς διαστάσεις*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σελ. 141-142.
- Νάσκου - Περράκη, Π. (2011), «Η μετανάστευση, η διαπολιτισμικότητα και οι διεθνείς οργανισμοί», <https://www.academia.edu/10249441> [πρόσβαση 31/5/2018].
- Ντάβου, Μ. (2007), «Πρόλογος αφιερώματος: Αγωγή και Εκπαίδευση στα Μέσα Επικοινωνίας», *Ζητήματα Επικοινωνίας*, Ειδικό, 6, σελ.5-12.
- Ντάβου, Μ. (2008), «Συζητώντας για το Παιδί και την Τηλεόραση», www2.media.uoa.gr/davou/imageup/44_Sizitontas_gia_to_paidi.pdf [πρόσβαση 6/4/2018].
- Οικονόμου, Σ. (2016), *Η πολιτική και οι πολιτικές του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Θρησκευτική Ετερότητα και την Εκπαίδευση*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- Παναγιωτίδης, Κ. (2014), *Σημσιολογικός Ιστός και Δημοσιογραφία*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Παναγιώτου, Λ. (2016), « Οι επιπτώσεις των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη δημοσιογραφία», <http://www.i-eidisi.com/2016/04/08/i-epiptosis-ton-meson-kinonikis-diktiosis-sti-dimosiografia/> [πρόσβαση 9/4/2018].
- Παπαγεωργίου, Β. «Η Πολιτισμική Σύγκλιση: Τάσεις στο παγκόσμιο μιντιακό τοπίο», <http://www.independent.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%B1/public-culture-online/2265>, [πρόσβαση 9/4/2018].
- Παπαδόπουλος, Θ. (2004), «Ρατσισμός, ξενοφοβία και ΜΜΕ», στον συλλογικό τόμο Χαραμή, Π. (επιμέλεια έκδοσης), *ΜΜΕ και ρατσισμός*, Αθήνα: Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ, σελ. 65.
- Παπαθανασόπουλος, Σ. (2010), "Αντί επιλόγου: Τα μέσα επικοινωνίας στον 21ο αιώνα", στον συλλογικό τόμο Παπαθανασόπουλος, Σ. (επιμελητής έκδοσης), *Τα μέσα επικοινωνίας στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 415-420.
- Παπαθανασόπουλος, Σ., Αθανασιάδης, Η. Καραδημητρίου, Α. Ντάγκα, Ι. και Ξενοφώντος, Μ. (2011), "Μέσα Ενημέρωσης και η Γνώμη των Πολιτών", *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 12-13, σελ. 122-123.
- Παπαθανασόπουλος, Σ., Ξενοφώντος, Μ., Καραδημητρίου Α., Ντάγκα, Ι. και Αθανασιάδης, Η. (2013), «Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και οι

Έλληνες: Η περίπτωση του Facebook», *Ζητήματα Επικοινωνίας*, (16-17), σελ. 20-45.

- Παπαθανασόπουλος, Σ., Ξενοφώντας, Μ., Καραδημητρίου Α., Ντάγκα, Ι. και Αθανασιάδης, Η. (2013), «Έρευνα: Το Facebook και οι Έλληνες», https://medianalysis.net/2013/05/10/survey_facebook_greeks [πρόσβαση 9/4/2018].
- Παππά, Β. (2017), «Έφηβοι και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης: Η επίδραση του διαδικτύου και ο ρόλος των γονέων», <https://www.psychologynow.gr/psychology-in-our-life/technology/3288-efivoi-kai-mesa-mazikis-enimerosis-i-epidراسi-tou-diadiktyou-kai-o-rolos-ton-goneon-vasiliki-pappa.ht> [πρόσβαση 3/4/2018].
- Πασχαλίδης, Γ. (2010), «Η ιστορία και η θεωρία των μέσων την εποχή της ψηφιακής κουλτούρας», στον συλλογικό τόμο Κοκκώνης, Μ., Πασχαλίδης, Γ. και Μπαντιμαρούδης, Φ. (επιμελητές έκδοσης), *Ψηφιακά Μέσα - Ο πολιτισμός του ήχου και του θεάματος*, Αθήνα: Κριτική, σελ. 448.
- Πλειός, Γ. και Φραγκονικολόπουλος. Χ., (2010), *Τα “ Εθνικά Θέματα” στη δίνη των ΜΜΕ. Το Μακεδονικό, οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό στην τηλεόραση και τον Τύπο*, Αθήνα: Σιδέρης, σελ.99.
- Πλειός, Γ.(2011), «Η ενημέρωση στην blogosφαιρα: Νέο μέσο - Παλιές λογικές;», στον συλλογικό τόμο Παπαθανασόπουλος (επιμελητής έκδοσης), *Τα μέσα επικοινωνίας στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα: Καστανιώτης,σελ.317- 322.
- Πορτελάνος, Σ. (2005), «Η πολυπολιτισμική κοινωνία της πληροφορίας παράγοντας διαπολιτισμικότητας στη θρησκευτική αγωγή»,www.pi-schools.gr/lessons/religious/syn_prosgiseis/diapolitism/14portelanos.doc [πρόσβαση 6/4/2018].

- Ράμμος, Ν. (2015), «Με αφορμή τα γεγονότα στο Charlie Hebdo. Προβληματισμοί γύρω από την ελευθερία έκφρασης και τα όριά της στις δύσκολες περιπτώσεις με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ», <http://www.constitutionalism.gr/rammos-charlie-hebdo/> [πρόσβαση 4/4/2018].
- Ράπτης, Κ. 2012. "Το δικαίωμα στο ρατσισμό ή περί της προβοκάτσιας ως μίας εκ των Καλών Τεχνών". *Εκτός Γραμμής*. <http://ektosgrammis.ge/website/dikaioma-ston-ratsismo-i-peri-tiw-provokatsias-os-mias-ek-ton-kalon-tehnon> [ημερομηνία πρόσβασης 4/4/2018].
- Ρουμελιώτου, Μ. (2012), « Μέσα κοινωνικής δικτύωσης: Η σύγχρονη συμμετοχική δημοκρατία των νέων τεχνολογιών;», <https://aegean.academia.edu/MyrsineRoumeliotou>, [πρόσβαση 9/4/2018].
- Σιαπέρα, Ε & Δημητρακοπούλου Δ. (2012). Διαδίκτυο και Δημοσιογραφία: Παραδοσιακές και Εναλλακτικές Μορφές. *Ζητήματα Επικοινωνίας* 30-46.
- Σιαπέρα, Ε και Δημητρακοπούλου, Δ (2012), «Διαδίκτυο και Δημοσιογραφία: παραδοσιακές και εναλλακτικές μορφές», *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 14-15, σελ. 35-43.
- Σιούντα, Β.(2014), «Η διαδικτυακή δημοσιογραφία στην Ελλάδα», Διπλωματική εργασία, <https://mediaworkers.eu/> [ημερομηνία πρόσβασης 12/3/2018].

- Σμυρναίος, Ν. (2014), «Τάσεις της διαδικτυακής δημοσιογραφίας και ενημέρωσης στο πλαίσιο της εξέλιξης των ΜΜΕ», <http://ephemeron.eu/1147> , [πρόσβαση 29/3/2018].
- Σωτηρόπουλος, Β. (2016). Η δημοσιογραφική κάλυψη του προσφυγικού ζητήματος <http://elawyer.blogspot.gr/2016/05/blog-post24.html> [ημερομηνία πρόσβασης 24/4/2017].
- Τζουμάκα, Ε. (2015α), «Πολιτισμική Διπλωματία - Μάθημα 1ο - Εισαγωγή Διευκρινίσεις εννοιών», <http://eclass.kostispalamas.uoa.gr/modules/document/document.php?course=DEA115> [ημερομηνία πρόσβασης 10/4/2018].
- Τζουμάκα, Ε. (2015β), «Πολιτισμική Διπλωματία - Μάθημα 3ο - Πολυμερής Πολιτιστική Διπλωματία», <http://eclass.kostispalamas.uoa.gr/modules/document/document.php?course=DEA115> [ημερομηνία πρόσβασης 10/4/2018].
- Τζουμάκα, Ε. (2015γ), «Πολιτισμική Διπλωματία - Μάθημα 4ο - Η Ελληνική Πολιτιστική Διπλωματία» <http://eclass.kostispalamas.uoa.gr/modules/document/document.php?course=DEA115> [ημερομηνία πρόσβασης 10/4/2018].
- Τριανταφυλλίδου, Α. (2007), «Μετανάστες, μειονότητες και ελληνικά μέσα μαζικής ενημέρωσης», στον συλλογικό τόμο Κοντοχρήστου, Μ. (επιμελήτρια έκδοσης), *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 205-211.

- Τσαλίκη, Λ., Χρονάκη, Δ. και Κοντογιάννη, Σ (2012), «Παιδιά και Διαδίκτυο στην Ελλάδα», <http://www2.media.uoa.gr/people/tsaliki/wpcontent/uploads/2010/07/Tsaliki Kids and Internet in Greece.pdf> [πρόσβαση 10/4/2018].
- Τσαλίκη, Λ. (2013), «EU Kids Online II: Ασφάλεια και κίνδυνοι στο διαδίκτυο: Η ευρωπαϊκή εμπειρία», <http://www2.media.uoa.gr/people/tsaliki/wpcontent/uploads/2013/09/Tsaliki EU Kids Online II.pdf> [πρόσβαση 1/3/2018].
- Τσιτσιγκός, Σ. (2015), *Ψυχολογία της Θρησκείας*, Αθήνα: TREMENDUM.
- Φραγκονικολόπουλος, Χρ., Α. (2012). Εξωτερικές και Διεθνείς Ειδήσεις στον μετα-εθνικό κόσμο: Η πρόκληση της ‘παγκόσμιας οπτικής’. *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τχ. 14-15, 47-59.
- Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2016). Ελληνική εξωτερική πολιτική και ΜΜΕ: Οι προϋποθέσεις διαμόρφωσης μιας νέας δημοσιογραφικής & επικοινωνιακής πρακτικής. Στο Α. Πασσάς κ.ά. (επιμ.) *Οι θεσμοί στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης. Αποτίμηση μιας αντιφατικής περιόδου* (σσ. 515-531). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Χαλαβαζής, Ι. (2016), «Τα ΜΜΕ ένας πιθανός καταλύτης για το προσφυγικό;», http://www.huffingtonpost.gr/iosif-halavazis/-_4742_b_9519892.html [πρόσβαση 7/4/2018].
- Χαραλαμπίδης, Μ. & Σαλτού, Ε. (2007), «Βραβεία στους “δημοσιογράφους” του μέλλοντός μας», <http://www.tanea.gr/news/greece/article/20694/?iid=2> [πρόσβαση 31/5/2018].

- Χριστοδούλου - Γκλιάου, Ν.(2007) «Φιλαναγνωσία, παιδικά έντυπα και δημιουργικότητα των παιδιών», <http://www.pischools.gr/download/publications/epitheorisi/teyχος12/xristodoulou.pdf> [πρόσβαση 1/4/2018].

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Abernathy, P. M. (2014). How to Build Vibrant Community on Many Platforms. In Abernathy P. M. (ed.), *Saving Community Journalism: The Path to Profitability* (Ch. 6, pp.119-154). North Carolina: The University of North Carolina Press.
- Buckingham, D. (2000), *The Making of Citizens*, London: Routledge.
- Buckingham, D. and Bragg, S. (2004), *Young People , Sex and the Media*, New York: Palgrave Macmillan.
- Bunch, Will 2008. Disconnected; As embattled news organizations try to safeguard their futures with intensely local coverage, there's often a wide gulf between journalist and the communities they cover. *American Journalism Review* 30(4) <http://ajrarchive.org/Article.asp?id=4584> [πρόσβαση 7/4/2018].
- Chung, D. S. (2008). Interactive features of online newspapers: Identifying patterns and predicting use of engaged readers. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (3), 658-679.

- Deuze, M.(2011), «Δημοσιογραφία και Διαδίκτυο», στον συλλογικό τόμο Παπαθανασόπουλος (επιμελητής έκδοσης), *Τα μέσα επικοινωνίας στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα: Καστανιώτης,σελ.285- 295.
- Fleeson, L. (2000a). *10 Steps to Investigative Reporting*, Washington, DC: International Center for Journalists.
- Greenberg, J. (2002). Framing and Temporality in Politics Cartoons: A Critical Analysis of Visual News Discourse. *Canadian Review of Sociology & Anthropology* 39 (2): 181–98.
- Hermida, A.(2010). Twittering the news: The emergence of ambient journalism. *Journalism Practice*,4 (3), 297-308.
- Kolodzy, J. (2015). «Δημοσιογραφία της σύγκλισης, Μια πρακτική εισαγωγή στη δημοσιογραφία για όλα τα μέσα έντυπα, οπτικοακουστικά, ψηφιακά», μτφ.Σωτηροπούλου Χριστίνα. Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Kramer, Mark & Wendy Call (eds) 2007. *Telling True Stories. A Nonfiction Writers' Guide*. Plume/Penguin https://books.google.gr/books?id=tnb26ylXWcC&printsec=frontcover&dq=Telling+TRue+stories&hl=el&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Telling%20TRue%20stories&f=false [πρόσβαση 3/4/2018].
- Lentin, A. & Titley, G. (2012). The crisis of 'multiculturalism' in Europe: Mediated minarets, intolerable subjects. *European Journal of Cultural Studies*, 15(2): 123-138.

- Lindeklide, L., Mouritsen & Zappata-Barrero, R.(2009). The Muhammad cartoons controversy in comparative perspective. *Ethnicities*, 9(3): 291-313.
- Metzgar, E., Kurpius, D. & K. Rowley 2011. Defining hyperlocal media: Proposing a framework for discussion. *New Media & Society* 13(5): 772-787.
- Plaisance, P.L., Skewes, E.A. & T. Hanitzsch. (2012). Ethical Orientations of Journalists Around the Globe: Implications from a Cross-National Survey. *Communication Research* 39(5), 641-661.
- Quinn, S. & S. Lambie (2008). *Online newsgathering: Research and reporting for journalism* (pp. 71-103). Amsterdam: Focal Press.
- Robins K. (2011), «Διαπολιτισμική πολιτική και Ευρωπαϊκός κοσμοπολιτισμός», στον συλλογικό τόμο Παπαθανασόπουλος (επιμελητής έκδοσης), *Τα μέσα επικοινωνίας στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα: Καστανιώτης,σελ.49-62.
- Shehata, A. (2007). Facing the Muhammad Cartoons: Official Dominance and Event-Driven News in Swedish and American Elite Press. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 2007 12(4): 131-153.
- Shehata, A. (2007). Facing the Muhammad Cartoons: Official Dominance and Event-Driven News in Swedish and American Elite Press. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 2007 12(4): 131-153.
- Tuchman, G. (1978), *Making News: A Study in the Construction of Reality*, New York: Free Press.

- Tsaliki, L. (2008), « ‘How does the word Albanian make you feel?’ A case study in the representation of the Albanian ethnic minority within the Greek media. », <http://eprints.lse.ac.uk/21580/> [πρόσβαση 1/4/2018].
- Van Kerkhoven, M. & Bakker P. (2015). The Hyperlocal in Practice. Innovation, creativity and diversity. *Digital Journalism Vol. 2* (No 3), 296-309.
- Ward, St. (2008). Global Journalism Ethics Widening the Conceptual Base. *Global Media Journal - Canadian Edition 1*(1): 143-144.
- Ward, St. (2009). Journalism Ethics. In K. W. Jorgensen & T. Hanitzsch (Eds.), *Handbook of Journalism Studies* (pp. 295-309). Sage Publications.
- Whitehouse, G. (2009). Why Diversity Is an Ethical Issue. In L. Wilkins & C. G. Christians (Eds.) *The Handbook of Mass Media Ethics* (pp. 101-114). London/New York: Routledge.

Ιστοσελίδες

- <http://webtv.ert.gr/ert1/roads/21fev2017-roads/> [πρόσβαση 15/4/2018].
- <https://www.youtube.com/watch?v=6zppgvMJ7Gw> [πρόσβαση 15/4/2018].
- <https://vimeo.com/117278065> [πρόσβαση 15/4/2018].
- https://www.youtube.com/watch?v=6MaK7_ueogY [πρόσβαση 15/4/2018].

- <https://www.youtube.com/watch?v=cGrgfZobj2M> [πρόσβαση 15/4/2018].
- <https://www.youtube.com/user/unhcrgreece> [πρόσβαση 15/4/2018].

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.